

Hakiki ve Mecazi Yorumlar Bağlamında Sema ve Arza Canlılık Atfeden Ayetler

Verses Attributing Vitality to Sky and Earth in the Context of Real and Metaphorical Interpretations

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Betül ORUÇ

Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü Tefsir Anabilim Dalı
Necmettin Erbakan University, Ahmet Keleşoğlu Theology Faculty, Department of Basic Islamic Sciences, Konya, Turkey.

a.bargun@hotmail.com

 0000-0003-0114-1991

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received

02 Aralık / December 2020

Kabul Tarihi / Accepted

02 Şubat / February 2021

Yayın Tarihi / Published

17 March / March 2021

Atıf Bilgisi / Cite as:

Oruç, Ayşe Betül. "Câhiliye Dönemi Şairlerinden Antere B. Şeddâd'ın Hayatı ve Edebi Kişiliği", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (Mart 2021), 85-112. <http://doi.org/1051702/esoguifd.835082>.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Theology Bütün hakları saklıdır. / All right reserved. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esoguifd>

CC BY-NC 4.0 This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Etik Beyanı / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu, yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği ve bu araştırmanın desteklenmesi için herhangi bir dış fon alınmadığı yazar tarafından beyan olunur / It is declared by the author that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study; that all the sources used have been properly cited; that no external funding was received in support of the research.

Hakiki ve Mecazi Yorumlar Bağlamında Sema ve Arza Canlılık Atfeden Ayetler

Öz ► Kur'an'da kâinatı oluşturan varlıkların birer ayet olduğu beyan edilir. Bu ifade söz konusu varlıkların Allah'ın yaratıcılığına, vahdetine ve yüce kudretine işaret ettiklerini akla getirir. Diğer yandan kâinatın insan dışındaki üyeleri olan varlıklara atıfla bazı hususlar da beyan edilir. Özellikle canlı varlıklar için mümkün olan kimi hususların akıl ve idrakten uzak kabul edilen bu varlıklara nispetle gelmesi dikkat çekicidir. Bu çalışma, ilgili ayetlerden özellikle sema ve arza canlılık atfeden ayetleri konu almaktadır. Ayetler, emir ifadelerine cevap verme, canlılara ait eylemleri gerçekleştirme, sorumlulukla muhatap olma ve kulluğun gereklerini yerine getirme gibi farklı hususlara işaret etmektedir. İlgili ayetlerin tefsirlerdeki değerlendirmelerinde hakiki ve mecazi yorumların öne çıktığı görülmektedir. İslam düşünce tarihindeki hakikat-mecaz konusundaki tartışmalar, çalışmamızda da ele alınmaktadır. Ayrıca ilgili ayetler insana yönelik mesajlar da taşımaktadır. Bu araştırma, insanın kâinata daha farklı bir gözle bakmasını sağlayarak; çevresine karşı daha duyarlı olmasına katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, Yer, Gök, Mecaz.

Verses Attributing Vitality to Sky and Earth in the Context of Real and Metaphorical Interpretations

Abstract ► It is declared in the Qur'an that the beings that make up the universe are verses. This expression suggests that these beings are signs of the creativity, unity and supreme power of Allah. On the other hand, some points are stated with reference to beings that are non-human members of the universe. It is noteworthy that some issues that will be in question for living beings in particular come in relation to these beings who are regarded as far from intelligence and comprehension. This study focuses on the verses that attribute vitality to sky and earth. The verses point to different issues such as responding to imperative statements, performing actions belonging to living things, dealing with responsibility and fulfilling the requirements of servitude. It is seen that real and metaphorical interpretations come to the fore in the evaluations of these verses in commentaries. The debates on truth-metaphor in the history of Islamic thought are also addressed in our study. In addition, the verses in question contain messages intended for human beings. This research will enable people to look at the universe from a different perspective. Thus, it is expected that people will be more sensitive to their environment.

Keywords: Commentary, Qur'an, Earth, Sky, Metaphor.

Giriş

Kur'an, kâinatı oluşturan her varlığa değer vermekte ve ona anlam yüklemektedir. Kur'an ayetleri insanın çevresini oluşturan varlıkların öncelikle yaratılmışlığını vurgulamaktadır. Böylelikle insan, bir parçası olduğu kâinat karşısında yabancı olmadığını anlamaktadır.¹ Kâinat da insan gibi Allah tarafından yaratılmıştır ve O'nun bir kuludur. Öte yandan tabiatı oluşturan çeşitli

¹ İnsanın çevre karşısındaki konumuyla ilgili Kur'an ayetlerinin yönlendiriciliği konusunda bk. Naci Kulan, "Kur'an Işığında İnsan-Çevre İlişkinin Ruh Sağlığı Açısından Önemi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9 (2000), 365-375; İbrahim Özdemir, "Kur'an ve Çevre", *İslâmî İlimler Dergisi* 1/2 (2006), 163-183; Mevlüt Güngör, "Kur'an ve Kâinat Kitabı", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 16 (2006), 107-124; Necdet Çağıl, "Kur'an Işığında Çevre Gerçeği ve Çevre Bilinci", *EKEV Akademi Dergisi* 12/36 (Yaz 2008), 22-42; Şehmuz Demir, "Çevre Sorunu ve Kur'an'ın Çevreye Yaklaşımı", *Diyanet İlmî Dergi* 44/4 (2008), 81-87; İbrahim Hilmi Karlı, "Çevre Sorunu ve Kur'an'ın Doğal Çevre Öğretisi", *Diyanet İlmî Dergi* 48/1 (2012), 98-120.

varlıkların canlılık özelliğine atıfta bulunan ayetler, bu varlıkların canlılığı konusunda insanın sınırlı algısına işaret etmektedir.² Sema'nın ve arzın gaybılarını sadece Allah'ın bildiğini beyan eden ayetler,³ insanın bu sınırlı yapısına dikkat çekmektedir.

Kur'an ayetleri, Yaraticının kudretini, ilmini, iradesini yansıtan bir kâinat tasavvuru ortaya koymaktadır. Dolayısıyla kâinatı oluşturan varlıklar Yüce Allah'ı tesbih eden, zikreden, O'na kullukla meşgul olan bir yapıda sunulmaktadır.⁴ Aynı zamanda bu varlıklar Allah'ın emirlerine muhatap olmakta ve emirlere koşulsuz itaat ederek cevaplar vermektedir.⁵ Öte yandan sözü edilen mahlûkat, insanların eylemlerine karşı tepkilerini ortaya koymaktadır.⁶

İlahi buyruklar dikkate alındığında kâinatın, basit bir varlıklar bütünü olmadığı; anlam ve değer yüklü canlı bir varlık olarak yaratıldığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Kur'an, kâinatın manevi boyutu üzerinde durmaktadır. Buna göre insanın çevresini saran tabiat varlıkları Allah'ın ayetleridir.⁷ Ortaya konan bu tasavvur, modern dünyada insan ve çevre arasında sağlıklı bir ilişkinin kurulması açısından yönlendirici bir etkiye sahiptir.

İnsanın maddi çevresi aynı zamanda onun manevi çevresini ifade etmektedir. Bu düşünce, insanın yalnızlaştığı iddialarının gündeme geldiği modern dönemde oldukça manidardır. Diğer yandan böyle bir zihniyet, var olan her bir hadisenin anlam kazanmasını da sağlamaktadır. Öyle ki gök gürlmesi bile Allah'ı hamd ile takdis ve tenzih eden bir yapıdadır.⁸ Gölgele Allah'a boyun eğmektedir.⁹

Kur'an, kâinatı oluşturan varlıkları canlılık yönü itibarıyla ele almaktadır. Özellikle kâinatın iki önemli varlığı olan sema ve arza canlılık atfeden ayetler, araştırmamızın konusunu oluşturmaktadır. Tefsir kaynaklarında ayetlerin değerlendirilmesinde, hakiki ve mecazi yönden ayrıma yer verilmektedir. Bu bakımdan araştırmamızda hakiki ve mecazi yorumlar şeklindeki taksimat dikkate alınacaktır. Çalışmada öncelikle hakikat ve mecazla ilgili genel bir çerçeve çizilecek ardından tefsirlerdeki farklı yorumlar üzerinde durulacaktır. Başlıkta ifade ettiğimiz sema ve arz ifadelerinin yerine çalışmamız içinde zaman zaman yer ve gök, yeryüzü ve gökyüzü şeklindeki aynı manadaki sözcükler de kullanılacaktır.

² "Yedi gök, yer ve bunlarda bulunanlar O'nu tesbih eder; O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Fakat siz onların tesbihini anlayamazsınız. O halîmdir, başlıyıcıdır (el-İsrâ 17/44)."

³ el-Bakara 2/33; Hûd 11/123; en-Nahl 16/77; Fâtır 35/38.

⁴ bk. el-İsrâ 17/44.

⁵ bk. Fussilet 41/11.

⁶ Firavun ve beraberinde bulunanların helak edilmesi üzerine göklerin ve yerin durumundan bahseden ayette bu tepkisizliği görebiliriz. bk. "Gök ve yer onların ardından ağlamadı; onlara mühlet de verilmedi (ed-Duhân 44/29)."

⁷ bk. el-Bakara 2/164; Yûnus 10/5, 6; Yûsuf 12/105; el-Câsiye 45/3-5; ez-Zâriyât 51/ 20, 21. İzutsu, insanın çevre tasavvurunu gerçek imanın kapsamı içinde değerlendirmektedir. bk. Toshihiko İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1975), 24.

⁸ bk. er-Ra'd 13/13.

⁹ bk. er-Ra'd 13/15.

1. Hakikat ve Mecaz İfadelerinin Kavramsal Çerçevesi ve Konuyla İlgili Tartışmalar

Hakikat kelimesi *haq* kökünden türemektedir. Batılın zıddı olan *haq*,¹⁰ “bir şeyin gerçekliğini, gerekliliğini¹¹ ve uygunluğunu”¹² ifade eder. İstilahta ise *haqîkat*, “bir kelimenin konulduğu asıl anlam” demektir.¹³ Kelimenin yaygın kullanımındaki istilâh manası *haqîkattir*.¹⁴

Mecâz kelimesi *cevz* kökünden türemektedir. Sözlükte *cevz* kelimesine “kesmek,¹⁵ geçiş, geçiş yeri,¹⁶ bir yolda yürümek,¹⁷ bir şeyin ortası”¹⁸ anlamları verilmektedir. Aynı kökten gelen *tecevvüz* kelimesi ise “namazda ve işlerde savsaklamak, kolayca kaçmak”¹⁹ anlamına gelmektedir. *Ecza* ise “bir şeyi kesmek,²⁰ delmek”²¹ anlamındadır. İstilahta ise *mecâz*, bir kelimenin asıl anlamından başka bir anlamda kullanılmasıdır. Lafzın asıl anlamının kullanılmasına engel bir durum, kullanılacak yeni anlamla hakiki anlam arasındaki bir alaka sebebiyle kelimenin gerçek manasının dışında kullanılmasıdır.²² Mecaz konusunda anlam bakımından yakınlık ve münasebet dikkate alınmaktadır.²³ Örneğin cesaret itibarıyla bir kimse için “aslan” ifadesinin kullanılmasında cesaret açısından aslanla olan benzerliği öne çıkartılmaktadır.²⁴

¹⁰ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l- 'Ayn*, thk. 'Abdulhamîd Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003), “haq”, 1/339; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn (Mısır: el-Müessesetü'l-Mısıriyyetü'l-Âmmetü li't-Te'lîf ve'l-Enbâ' ve'n-Neşr, ts.), “haq”, 3/374; Ebû'l-Huseyn Ahmed İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn (b.y.: Dâru'l-Fikr, ts.), “haq”, 2/15; İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh tâcu'l-lüğa ve sihahu'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1984), “haq”, 4/1461; Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. El-Hüseyn er-Râzî, *Nihâyetü'l-İcâz fi dirâyeti'l-i'câz*, thk. Narullâh Hacimüftüoğlu (Beyrut: Dâru Sâdır, 2004), 87; Ebû't-Tâhir Mecduddîn el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, thk. Muhammed Naîm el-Arkasûsî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005), “haq”, 874, 875.

¹¹ Halîl b. Ahmed, “haq”, 1/340; Ezherî, “haq”, 3/376.

¹² er-Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî (Dimeşk, Beyrut: Dâru'l-Kâ'a, 2009), “haq”, 246.

¹³ Râgıb el-İsfahânî, “haq”, 248.

¹⁴ Celâlüddîn Muhammed b. Abdurrahmân b. Ömer b. Ahmed b. Muhammed el-Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh fi ulûmi'l-belâğatü'l-me'ânî ve'l-beyânî ve'l-bedî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 202; Ali b. Muhammed b. Ali el-Cürçânî, *Kitâbu't-Ta'rîfât*, thk. Adil Enver Hadr (Beyrut-Lübnan: Dâru'l Ma'rife, 2007), 86.

¹⁵ İbn Fâris, “cvz”, 1/494; Ebu'l-Kâsım Cârullah Muhammed b. Ömer b. Ahmed ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâga*, thk. Muhammed Bâsil Uyûnüssûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), “cvz”, 1/155.

¹⁶ Halîl b. Ahmed, “cvz”, 1/272; el-Ezherî, “cvz”, 11/148; İbn Fâris, “cvz”, 1/494; el-Fîrûzâbâdî, “cvz”, 506.

¹⁷ İbn Fâris, “cvz”, 1/494; el-Cevherî, “cvz”, 870.

¹⁸ Halîl b. Ahmed, “cvz”, 1/272; İbn Fâris, “cvz”, 1/494; Cevherî, “cvz”, 3/871; Zemahşerî, “cvz”, 1/156.

¹⁹ Halîl b. Ahmed, “cvz”, 1/272; Ezherî, “cvz”, 11/148; Cevherî, “cvz”, 3/871.

²⁰ Ezherî, “cvz”, 11/148; İbn Fâris, “cvz”, 1/494.

²¹ Cevherî, “cvz”, 3/870.

²² Kazvînî, *el-İzâh*, 204; Râzî, *Nihâyetü'l-İcâz fi dirâyeti'l-i'câz*, 87, 88.

²³ Kazvînî, *el-İzâh*, 204; Râzî, *Nihâyetü'l-İcâz fi dirâyeti'l-i'câz*, 87, 88; Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, 212.

²⁴ Kazvînî, *el-İzâh*, 203; Cürçânî, *Kitâbu't-Ta'rîfât*, 183. Mecaz konusunda gündeme gelince istiare ile olan ilişkisinden de söz edilmektedir. Konuyla ilgili bk. Cürçânî, *Kitâbu't-Ta'rîfât*, 25, 184; Râgıb el-İsfahânî, “cvz”, 211.

Kuşkusuz Allah'ın kelamında her bir ayet, hakikati beyan eder. Bu konuda şüphe yoktur. Ancak Kur'an özelinde mecaz gündeme gelince Müslüman âlimlerin farklı değerlendirmeleri dikkati çekmektedir. Genel kabule göre, Kur'an'da mecaz vardır. Ancak Şafîî İbnu'l-Kâs ismiyle maruf Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ahmed et-Taberî (ö. 335/946), Malikilerden İbn Hüveyzimendâd,²⁵ Dâvud ez-Zâhirî (ö. 270/884), Muhammed b. Dâvûd ez-Zâhirî (ö. 297/910) ve Ebû Müslim el-İsfahânî'nin (ö. 322/934)²⁶ aralarında bulunduğu bir gruba göre ise Kur'an'da mecaz yoktur. Mecaza itiraz eden âlimler, kişinin hakikati söylemekten kaçındığı zaman mecaza yöneleceği, Allah için bunun söz konusu olamayacağı şeklindeki düşünceye dayanmaktadır.²⁷

Kur'an'da mecazın varlığı konusuna karşı çıkanlar arasında İbn Teymiyye (ö. 728/1328) dikkat çekmektedir. Ona göre mecazın ıstılah olarak bildiğimiz anlamını kazanması hicri 3. asırdan sonrasına tekabül etmektedir. Sahabe ve tâbiûn döneminde mecaz kelimesi, bugünkü ıstılah anlamında kullanılmamaktadır. Fakihler, usulcüler ve dilcilerin de ilk dönemde hakikat ve mecaz arasında ıstılah anlamında bir ayrımı ifade etmediği görülmektedir.²⁸ Ayrıca hakikat ve mecaz arasındaki ayrımı sağlayacak sağlam ilkelerin bulunmaması, konunun biraz da muhatabın algısına bırakılması, İbn Teymiyye'nin eleştirdiği noktalar arasındadır.²⁹ Ona göre hakikat ve mecaz arasındaki belirgin ayrım, Mutezile ve onun yolunu takip eden kelamcılarının kullanımlarında ortaya çıkmaktadır.³⁰ Dolayısıyla meselenin itikadi bir yönü vardır.³¹ Bu anlamda İbn Teymiyye'nin mecaz konusuna "İman Kitabı" içerisinde yer vermesi, dikkat çekmektedir.³²

Mecaz meselesinde tepki çeken husus, Allah'ın isim ve sıfatları konusunda yaşanabilecek yanlış tevillerdir. Bu açıdan mecazı mutlak anlamda reddeden bir anlayış şekillenmektedir.

²⁵ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hûdayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân* (Kahire: Matbaatü Hicâzî, ts.), 2/36; Bedruddîn Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 2006), 2/158.

²⁶ Süyûtî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, 2/36; Zerkeşî, *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân*, 2/159.

²⁷ Zerkeşî, *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân*, 2/159.

²⁸ Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ'nın *Mecâzü'l-Kur'ân* isimli eserini neşreden Fuat Sezgin, Ebû Ubeyde'nin ayetlerdeki kelimelerin tefsiri için kullandığı mecazı, manası, ğaribi, takdiri, tevili ifadelerinin mana olarak birbirine yakın ya da aynı olduğunu belirtir. Ona göre belağat âlimlerinin mecaz konusuna yüklediği özel anlam, Ebû Ubeyde'de yoktur. bk. Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ et-Teymî, *Mecâzü'l-Kur'ân*, nşr. Muhammed Fuâd Sezgin (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1954), 1/18, 19.

²⁹ Ebû'l-Abbâs Tâkiyüddîn Ahmed b. Teymiyye, *Mecmûu fetâvâ*, nşr. Abdurrahmân b. Muhammed b. Kâsım ve oğlu Muhammed (Medine: Vezâretü's-Şüûni'l-İslâmiyye ve'l-Evkâfi ve'd-Da'veti ve'l-İrşâd, 2004), 7/96.

³⁰ İbn Teymiyye, *Mecmûu fetâvâ*, 7/88.

³¹ Mecaz konusundaki tartışmaların Allah'ın sıfatlarının tevili meselesiyle ilişkisinden bahsedilmektedir. Bu açıdan müteşabih ayetlerin tevili meselesi gündeme gelmektedir. Konuyla ilgili değerlendirmeler için bk. Hikmet Akdemir, "Kur'an-ı Kerim'de Mecazın Varlığı Problemi", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* IV (1998), 61, 62; Abdulmuttalip Arpa, "Kur'an'da Mecâz Tartışmaları ve İbn Teymiyye (728/1327)'nin Mesele'ye Yaklaşımı", *Akademik Araştırmalar Dergisi* 44 (2010), 184-185; 187-188.

³² İbn Teymiyye, *Mecmûu fetâvâ*, 7/87.

Şinkîti'nin (ö. 1974), *Men'ü cevâzi'l-mecâz fi'l- münzeli't-te'abbüdi vel-i'câz* isimli eseri buna örnektir. Şinkîti, bu eserinde mecazla ilgili tartışmaların yaşandığı ayetlerde beyan edilen hususların hakiki manada ya da hakikate yakın bir anlamda kullanıldığı üzerinde durmaktadır.³³

Mecazla ilgili tartışmalar bir yana³⁴ Müslüman âlimler Kur'an'la ilgili çalışmalarında mecaz konusuna yer vermekte; dilsel izahlar ve ayetlerden örneklerle mecazın şartlarından ve bölümlerinden bahsetmektedirler.³⁵ Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210), mecaza ayrı bir başlık açarak mecazın oluşabilmesi için şartları sıralarken,³⁶ Şerîf er-Radî (ö. 406/1015), ele aldığı ayetlerin mecazi yönünden söz etmektedir.³⁷ Diğer yandan Kur'an'da mecazın olmadığı söylenirse bunun hazf, tekid, kıssaların tekrarı gibi hususların da yok olmasını gerektirdiği üzerinde durulmakta,³⁸ bu şekilde Kur'an'daki güzelliklerin yarısının ortadan kalkacağı belirtilmektedir.³⁹ Dolayısıyla bir dil mevzusu olan mecaz, Kur'an ayetleri söz konusu olunca tartışmalı bir hal almaktadır. Konunun bir yandan itikadi, bir yandan da i'câzla ilgili yönlerinin bulunması ise tartışmaları farklı açılardan değerlendirmeyi zorunlu kılmaktadır.

Tefsir metodolojisinden bahseden kitaplarda çalışmamızın konusunun farklı başlıkların ya da maddelerin içeriğinde yer aldığı görülmektedir. Ebû Ubeyde (ö. 209/824[?]), mecaz konusunu maddeler halinde ele almaktadır.⁴⁰ Hayvan ve cansız varlıklardan insana yakışan bir tarzda bahseden ifadelerin yer aldığı ayetleri ayrı bir maddede zikretmektedir. “On bir yıldızın, güneşin ve ayın bana secde ettiklerini gördüm.”⁴¹ “Dahası O, duman halinde olan semaya iradesini yöneltti; ardından ona ve arza, ‘İsteyerek veya istemeyerek (varlık sahnesine) gelin!’ buyurdu. ‘İsteyerek geldik.’ dediler.”⁴² “Nihayet karınca vadisine geldiklerinde, bir karınca şöyle dedi: ‘Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin; aman, Süleyman ve

³³ Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr eş-Şinkîti, *Men'ü cevâzi'l-mecâz fi'l-münzeli't-te'abbüdi vel-i'câz* (b.y.: y.y., ts.), 34.

³⁴ Kur'an'da mecazın varlığı konusundaki tartışmalar için bk. Necdet Çağlı, *Din Dili ve Mecaz –Kur'an-ı Kerim ve Kitab-ı Mukaddes Açısından Karşılaştırmalı Bir İnceleme-* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2008); Akdemir, “Kur'an-ı Kerim'de Mecazın Varlığı Problemi”, 59-90; Mustafa Kırkız, “Hakikat ve Mecaz Bağlamında Kur'an'da ‘Engellilik’ İfade Eden Sözcüklerin Linguistik Analizi”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (2007), 103-117.

³⁵ Ebu Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'an*, 1/8-16.

³⁶ Râzî, *Nihâyetü'l-îcâz fi dirâyeti'l-i'câz*, 87-103.

³⁷ bk. Ebü'l-Hasen Muhammed b. el-Hüseyn b. Mûsâ b Muhammed eş-Şerîf er-Radî, *Telhîsü'l-beyân fi mecâzâtî'l-Kur'an*, nşr. Muhammed Mişkât (Tahran: y.y., 1369, 1372).

³⁸ Süyûtî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'an*, 2/36.

³⁹ Zerkeşi, *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'an*, 2/159.

⁴⁰ Ebû Ubeyde, mecazı hakikatin karşıtı olan bir belagat terimi olarak kullanmamaktadır. Onun eserinde mecaz ifadesi çok daha genel bir manayı ifade etmektedir. Konuyla ilgili tespit ve değerlendirmeler için bk. Ali Akay, “Ebû Ubeyde'nin Mecâzü'l-Kur'an'ı ve Mecâzî Yorumları”, *İslâmî İlimler Dergisi* 8/1 (2013), 186, 187.

⁴¹ Yûsuf 12/4.

⁴² Fussilet 41/11.

ordusu farkına varmadan sizi ezmesin!”⁴³ Ayetlerine yer vermektedir.⁴⁴ Zerkeşî (ö. 794/1392) ise Kur’an’da yer alan hitapları konu aldığı başlığın altında “Akıllı Varlıklara Hitabın Cansız Varlıklar İçin Kullanılması” maddesini zikretmektedir. Yukarıdaki ayetlerin yanı sıra “Andolsun biz Dâvûd’a tarafımızdan müstesna bir lütufta bulunduk. ‘Ey dağlar! Onunla birlikte tesbih edin. Ey kuşlar! Siz de!’ dedik ve onun için demiri yumuşattık.”⁴⁵ Ayetine yer vermektedir.⁴⁶ Dolayısıyla hayvanların ya da cansız kabul edilen varlıkların konuşmasından bahseden, onlara canlılık atfeden ayetlerin bu kapsamda ele alındığı görülmektedir.

2. Sema ve Arza Canlılık Atfeden Ayetlerin Tefsiri

Semâ, “yükseklik” anlamına gelen *smv/semâ* kökünden türemiştir.⁴⁷ “Evin tavanı, her şeyin çatısı, yoğun bulut, yağmur,⁴⁸ kişinin üzerinde olan ve onu gölgeleyen her şey” *semâ* diye isimlendirilir.⁴⁹

Semâ kelimesinin mukabili olarak⁵⁰ aşağıda bulunan varlıklar için *’arḍ* ifadesi kullanılmaktadır.⁵¹ Üzerinde bulunduğumuz kütleyle ifade eden bu kelime⁵² aynı zamanda “hayvanların alt kısmı,⁵³ ayaklarının altı,⁵⁴ hayvanın toynağı⁵⁵ anlamına da gelmektedir. Atın üst kısmı için *semâ*, ayakları ve alt kısmı için *’arḍ* kelimesi kullanılmaktadır.⁵⁶ Bu kelimenin anlamları arasında “üşütme, titreme, sarsılma” da yer almaktadır.⁵⁷ *’Arḍ* lafzı, yumuşak ve üzerinde bitkilerin bulunduğu,⁵⁸ oturulabilecek,⁵⁹ güzel toprak⁶⁰ anlamlarına da gelmektedir.

Kur’an’da *’arḍ* kelimesi farklı bağlamlarda yer almaktadır. Özellikle arzın Allah’a ait olduğunu beyan eden ayetler dikkat çekicidir.⁶¹ *Semâ* kelimesi ise müfred ve *semâvât* şeklinde cemi kullanımlarıyla çok sayıda ayette yer almaktadır. Gökten indirilen suyun, insanlar için büyük bir

⁴³ en-Neml 27/18.

⁴⁴ Ebû Ubeyde, *Mecâzî’l-Kur’ân*, 1/10, 11.

⁴⁵ Sebe’ 34/10.

⁴⁶ Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi’l-Kur’ân*, 2/154.

⁴⁷ Halîl b. Ahmed, “*semâ/smv*”, 2/281; Ezherî, “*semâ*”, 13/115; İbn Fâris “*smv*”, 3/98, 99; Cevherî, “*semâ*”, 6/2382.

⁴⁸ Halîl b. Ahmed, “*semâ/smv*”, 2/281; Ezherî, “*semâ*”, 13/116; İbn Fâris, “*smv*”, 3/98.

⁴⁹ Cevherî, “*semâ*”, 7/2382.

⁵⁰ İbn Fâris, “*arḍ*”, 1/80.

⁵¹ Cevherî, “*arḍ*”, 2/1064; Fîrûzâbâdî, “*arḍ*”, 636.

⁵² İbn Fâris, “*arḍ*”, 1/80.

⁵³ Ezherî, “*arḍ*”, 12/62.

⁵⁴ Cevherî, “*arḍ*”, 2/1064.

⁵⁵ Halîl b. Ahmed, “*arḍ*”, 1/64.

⁵⁶ İbn Fâris, “*erḍ*”, 1/80.

⁵⁷ Halîl b. Ahmed, “*arḍ*”, 1/64; Cevherî, “*arḍ*”, 2/1064; İbn Fâris, “*arḍ*”, 1/80.

⁵⁸ Ezherî, “*arḍ*”, 12/62.

⁵⁹ Halîl b. Ahmed, “*arḍ*”, 1/64.

⁶⁰ İbn Fâris, “*arḍ*”, 1/80.

⁶¹ bk. en-Nisâ 4/97; el-A’râf 7/128; Hûd 11/64; el-Ankebût 29/56; ez-Zümer 39/10.

fayda barındırdığını beyan eden ayet, sema'dan söz etmektedir.⁶² Yedi kat semanın söz konusu edildiği ayetler⁶³ ise gökyüzünün genişliğini beyan etmektedir. Sema ve arz kelimelerinin ayetlerde sıklıkla bir arada kullanıldığı görülmektedir.⁶⁴ Yüce Allah, sema ve arzın oyun ve eğlence için,⁶⁵ batıl olarak boş yere yaratılmadığını⁶⁶ ortaya koymaktadır. Ayetler, Allah'ın göklerin ve yerin yaratıcısı⁶⁷ ve Rabbi olduğunu,⁶⁸ göklerin ve yerin mülkünün Allah'a ait olduğunu⁶⁹ beyan etmektedir. Göklerin ve yerin sırrı, gaybı Allah'ın katındadır,⁷⁰ Allah göklerin ve yerin nurudur.⁷¹

Çalışmamızın başlığı çerçevesinde sema ve arza dair ayetlere bakıldığında onların adeta canlı bir muhatap gibi kabul edildiği, göklere ve arza emanetin sunulduğu,⁷² göklerin ve yerin Allah'ı tesbih ettiği⁷³ beyan edilmektedir. Firavun ve adamlarının helak edilmesi üzerine sema ve arzın ağlamadığı,⁷⁴ fakat inkârcıların Rahman'a çocuk isnad etmeleri halinde neredeyse çatlayıp yarılacakları⁷⁵ haber verilmektedir. Diğer yandan yaratılma sürecinden bahseden ayette sema ve arzın “gelin” çağrısına “isteyerek geldikleri” şeklindeki cevabı konu edilmektedir.⁷⁶ Hz. Nuh'un kavmi helak edilirken sema ve arza yönelik emir, helakin mahiyetiyle alakalıdır.⁷⁷ Kıyamet gününün dehşeti anlatılırken yerin haberleri anlatması özellikle beyan edilmektedir.⁷⁸ İnsanın görüp idrak ettiği; fakat mahiyetini tam olarak kavrayamadığı ve içeriğine erişemediği sema ve arz, farklı bağlamlarda ayetlere konu olmaktadır. Hususiyetle, çalışmada ele alınan ayetler, sema ve arza canlılık atfeden ifadeleri içermektedir.

2.1. Emanetin Arz Edilmesi Konusunda Hakiki ve Mecazi Yorumlar

Göklere ve yere canlı varlık olarak atıfta bulunan ayetlerden biri emanet meselesinin yer aldığı şu ayettir: “*Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik, ama onlar bunu yüklenmek*

⁶² Bk. bk. el-Bakara 2/22, 164; el-En'âm 6/99; en-Nahl 16/10, 65; Tâhâ 20/53.

⁶³ bk. el-Bakara 2/29; el-İsrâ 17/44; el-Mü'minûn 23/17, 86; Fussilet 41/12, et-Talâk 65/12; el-Mülk 67/3; Nûh 71/15; en-Nebe' 78/12.

⁶⁴ İlgili ayetlerden bazıları için bk. el-Bakara 2/22, 164; Âl-i İmrân 3/5; el-En'âm 6/35; el-A'râf 7/96; Yûnus 10/24; İbrâhîm 14/38; el-Enbiyâ 21/4, 16; en-Neml 27/60, 75; er-Rûm 30/24, 25; Sebe' 34/2, 9.

⁶⁵ bk. el-Enbiyâ 21/16, 17.

⁶⁶ bk. Sâd 38/27.

⁶⁷ İlgili ayetlerden bazıları için bk. el-Bakara 2/164; Âl-i İmrân 3/194; el-En'âm 6/1, 73; el-A'râf 7/54; et-Tevbe 9/36; Yûnus 10/3, 6; Hûd 11/7; İbrâhîm 14/19.

⁶⁸ İlgili ayetlerden bazıları için bk. er-Ra'd 13/16; Meryem 19/65; el-Enbiyâ 21/56; el-Mü'minûn 23/86; eş-Şuarâ 26/24.

⁶⁹ el-Bakara 2/107; Âl-i İmrân 3/189; el-Mâide 5/17, 18, 40; el-A'râf 7/158; Sâd 38/10.

⁷⁰ Hûd 11/123; en-Nahl 16/77; el-Kehf 18/26; Fâtır 35/38.

⁷¹ en-Nûr 24/35.

⁷² el-Ahzâb 33/72.

⁷³ el-İsrâ 17/44.

⁷⁴ ed-Duhân 44/29.

⁷⁵ Meryem 19/90.

⁷⁶ Fussilet 41/11.

⁷⁷ Hûd 11/44.

⁷⁸ ez-Zilzâl 99/4-5.

istemediler, ondan korktular ve onu insan yükledi. Kuşkusuz insan çok zalim, çok bilgisizdir.”⁷⁹

Ayette yer alan *emanet* kelimesi *emn* kökünden türemektedir. *Emân, emânet, îmân* aynı kökten gelmektedir. *el-ennu*, korkunun zıddıdır.⁸⁰ Emanet ise hıyanetin zıddıdır.⁸¹

Ezherî (ö. 370/980), el-Ahzâb 33/72. ayette geçen *emânet* kelimesinin insanın inandığı ve bağlandığı niyeti anlamında olduğunu söylemektedir. Çünkü Allah’ın insana yüklediğini yerine getirebilmek için sağlam bir niyete ihtiyaç vardır. Niyetiyle eylemleri arasında uyum olan kimse emaneti yerine getirmiş olur. Eğer içinde gizlediği niyetiyle eylemleri arasında bir zıtlık varsa o kimse her ne kadar emaneti yüklense de onu eda etmemiş sayılır.⁸² Ezherî’nin işaret ettiği manaya Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415) de yer verir. İman konusunda içinde olanla zahirde olanın mutabık olması durumunda emanetin eda edilmiş olacağından bahsetmektedir.⁸³ Râgıb el-İsfahânî (ö. 502/1108) ise ayetteki emanetin akıl ile olan bağlantısına dikkat çekmektedir. Zira emanetin anlamı olarak zikredilen bütün diğer hususlar akıl ile sağlanabilmektedir. Beşerin bilmesi gereken bütün hususlara akıl ile ulaşmakta ve insan, varlıkların pek çoğuna karşı akıl ile üstün gelmektedir.⁸⁴

Tefsirlerde emanet kelimesinin itaat,⁸⁵ sakınma,⁸⁶ hükümler ve kanunlar,⁸⁷ Allah’ın kullarına

⁷⁹ el-Ahzâb 33/72. Kur’an’da emanet kelimesinin geçtiği diğer ayetler için bk. el-Bakara 2/283; en-Nisâ 4/58; el-Enfâl 8/27; el-Mü’minûn 23/8; el-Meâric 70/32.

⁸⁰ Halîl b. Ahmed, “emn”, 1/90; Cevherî, “emn”, 5/2071.

⁸¹ Halîl b. Ahmed, “emn”, 1/90; Fîrûzâbâdî, “emn”, 1176; İbn Fâris, “emn”, 1/133.

⁸² Ezherî, “emn”, 15/516.

⁸³ Fîrûzâbâdî, “emn”, 1176.

⁸⁴ Râgıb el-İsfahânî, “emn”, 90.

⁸⁵ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullâh Mahmûd Şehâte (Beyrut: Muessesetü’t-Târîhi’l-‘Arabî, 2002), 3/510; Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Kahire: Dârü Hicr, 2001), 19/199; Ebu’l-Fidâ İsmâîl b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-Azîm*, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed, Muhammed es-Seyyid Reşâd, Muhammed Fazlu’l-Acmâî, Alî Ahmed Abdülbâkî, Hasen Abbâs Kutub (Kahire: Mektebetü Evlâdî’s-Şeyh li’t-Türâs, 2000), 11/250, 251; Ebu’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki’t-tenzîl ve uyûni’l-ekâvil fi vucûhi’t-te’vîl*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvid (Riyad: Mektebetü’l-‘Ubeykân, 1998), 5/102.

⁸⁶ Ebü’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *el-Nüket ve’l-uyûn -Tefsîru’l-Mâverdî*, nşr. Seyyîd b. Abdülmaksûd b. Abdürrahîm (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye Müessesetü’l-Kütübi’s-Sekâfe, ts.), 4/429.

⁸⁷ Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn-*, 4/429; Emînü’l-İslâm Ebî Alî el-Fadl b. el-Hasen et-Tabersî, *Mecma’u’l-beyân fi Tefsîril-Kur’ân* (Beyrut: Dârü’l-‘Ulûm, 2005), 8/141.

yüklediği ibadetler,⁸⁸ din, yükümlülük ve hadler,⁸⁹ farzlar,⁹⁰ mükellefiyet,⁹¹ namusun korunması,⁹² cenabetten temizlenme,⁹³ uzuvlar⁹⁴ anlamları üzerinde durulmaktadır. Daha genel bir anlamla insana emanet edilen her türlü şeyin,⁹⁵ din ve dünya işleriyle alakalı her türlü emir, yasak ve şeriatın bu kapsamda olduğu belirtilmektedir.⁹⁶ İbn Kesîr (ö. 774/1373) emanetle ilgili farklı görüşleri değerlendirerek bunların birbiriyle çelişmediğini söylemektedir. Zira hepsi teklif konusuyla ilişkilidir.⁹⁷

Bir varlığa yönelik teklif varsa o varlığın akıllı ve idrak kabiliyetine sahip olması beklenir. Oysa ayette ifade edilen göklerin, yerin ve dağların bu vasıflardan uzak olduğu aşikârdır. Bu bakımdan ayette beyan edilen teklif hususunun yorumlanması önem arz etmektedir.

Ayette ifade edilen emanetin arz edilmesini hakiki anlamda kabul eden yorumlarda gökler, yer ve dağlar akıllı birer varlık olarak telakki edilmektedir. Söz konusu varlıklar her ne kadar cansız varlıklar olup emanet teklifine cevap veremeyecekleri malum olsa da, buradaki ifadelerden hareketle, onların canlı varlıklar olarak takdir edildikleri anlaşılmaktadır.⁹⁸ Bu yöndeki yorumlarda göklere, yere ve dağlara emanetin sunulması mükâfat ya da cezaya yönelik bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.⁹⁹ Söz konusu varlıklar emaneti yerine getirirlerse mükâfatın, isyan ederlerse cezanın olduğunu öğrenince bu emaneti yerine getirememekten korkarak bunu yüklenmekten

⁸⁸ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 19/197.

⁸⁹ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 19/201; Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 17/244; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 11/251.

⁹⁰ Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe, *Te'vilü Müşkili'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Sakar (Kahire: Dârü't-Türâs, 1973), 1/352; Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne -Tefsîru'l-Mâtürîdî-* thk. Mecdî Baslûm (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005), 11/393, 394; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/245, 246.

⁹¹ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981), 25/235, 236; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 11/256.

⁹² Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 19/200; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'uyûn-*, 4/429; Ebû Muhammed Abdu'l-Hak b. Ğâlib İbn 'Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. er-Rahâle el-Fâruk, Abdullah b. İbrahim el-Efsârî, es-Seyyid Abdulâlî es-Seyyid İbrahim, Muhammed eş-Şâfi es-Sâdık el-Anânî (Katar: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 2007), 7/152; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 11/251.

⁹³ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 19/200; İbn 'Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, 7/152; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 11/251, 254.

⁹⁴ Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, 25/236.

⁹⁵ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 19/201.

⁹⁶ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 19/204; İbn 'Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, 7/152.

⁹⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 11/251.

⁹⁸ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'uyûn-*, 4/429.

⁹⁹ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/510; Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 11/394, 396.

kaçınmışlardır.¹⁰⁰

Emanetin fiziki anlamda bir değeri olduğuna işaret eden rivayetlerde Yüce Allah'ın emaneti yaratıp ona kaya gibi temsili bir suret verdiğiinden bahsedilmektedir. Buna göre emanetin yüklenilmesi, kayanın taşınması şeklinde ifade edilmektedir.¹⁰¹

Allah'ın göklere, yere ve dağlara emaneti sunduğu zaman onlara akıl ve anlayış verdiği şeklindeki yorum da bu konuyu hakiki manada ele almaktadır.¹⁰² Buna göre Hz. Süleyman'la konuşan karınca, hüdhüd ve diğer kuşlarla vahşi hayvanlar, kendilerine verilen akıl ve anlama sayesinde, hitabı işiterek buna cevap verebilmektedir.¹⁰³ Aynı durum emanetle ilgili ayette de vardır. Emanetin sunulması esnasında bu varlıklar, kendilerine yönelik hitabı anlayıp buna cevap verebilecek bir konuma getirilmiştir.

Göklerin, yerin ve dağların emaneti yüklenmekten çekinmeleri tefsirlerde öne çıkan hususlar arasındadır. Söz konusu durum, İblis'in de vaktiyle Allah'ın emrine isyan eden tutumuyla mukayese edilmektedir. Fahreddin er-Râzî, göklerin, yerin ve dağların emanetten çekinmelerini İblis'in diretmesiyle karşılaştırmakta ve ikisinin farklı olduğunu belirtmektedir. Öncelikle secde emri bir farziyeti ifade ederken buradaki emanet, arz etme ve teklifle ön plana çıkmaktadır. İkinci olarak ise İblis'in inadı kibirden kaynaklanmaktadır. Burada ise söz konusu varlıkların emaneti yüklenmekten çekinmeleri tevazudan ileri gelmektedir.¹⁰⁴ Emanetin ağır bir yük olduğunu anlayıp bu görevden kaçınmışlardır. Dolayısıyla emanetin yüklenilmesi meselesinde ilgili varlıkların tutumları, esasında Allah'a itaatlerinin bir sonucudur.

Göklere, yere ve dağlara emanetin arz edilmesiyle orada yaşayan kimselerin kastedildiği de belirtilmektedir.¹⁰⁵ Buna göre kastedilen göklerin, yerin ve dağların ehli olan insan, melek ve cinlerdir.¹⁰⁶ Dolayısıyla burada, cansız varlıklara hitap yöneltilmemekte; orada yaşayan canlılara yönelik hitap söz konusu edilmektedir.

Temsili yorumlarda ise emanetin konu itibarıyla taşıdığı mana öne çıkartılmaktadır. Buna göre ayette sözü edilen varlıkların mahiyetleri, kuvvetleri, ağırlıklarına rağmen emanetten kaçınmaları, emanetin ne denli büyük bir yük olduğunu göstermektedir. Emanetin ağırlığı bütün bu

¹⁰⁰ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/510; Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 19/196, 197; Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 11/396; İbn 'Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, 7/153; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 11/252, 253.

¹⁰¹ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/250, 251.

¹⁰² Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, *Tefsîru'l-Kuşeyrî -Le'tâ'ifü'l-işârât-*, nşr. Abdüllatif Hasen Abdurrahmân (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971), 3/46; İsmâil Hakki el-Bursevî, *Tefsîru rûhi'l-beyân* (Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.) 7/251, 252.

¹⁰³ Bursevî, *Tefsîru rûhi'l-beyân*, 7/251, 252.

¹⁰⁴ Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, 25/236.

Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 11/395; Tabersî, *Mecma'u'l-beyân*, 8/141; Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, 25/236. Kur'an'da buna benzer kullanımlar mevcuttur. bk. Yûsuf 12/82; el-Enbiyâ 21/74.

¹⁰⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/247.

varlıklardan fazla gelmektedir.¹⁰⁷ Söz konusu varlıkların büyüklüklerine rağmen bunu yüklenebilecek kabiliyette olmadığı ifade edilmektedir.¹⁰⁸ Bu göreve uygun olmayışları, kaçınma şeklinde ifade edilmektedir.¹⁰⁹ Yani onların yaratılışı bunu yüklenebilecek şekilde değildir. İnsanın yüklenmesine gelince insan, bunu yüklenebilecek şekilde yaratılmıştır.¹¹⁰

Sûfi bir yorumla emaneti yüklenme işinin kuvvet işi değil, kalp işi olduğu söylenebilir.¹¹¹ Bu bakımdan insanın değerini öne çıkaran bir yorum da söz konusudur.¹¹² Zira insan zayıf yaratılmasına¹¹³ rağmen bu ağır emanet yükünü yüklenmektedir.¹¹⁴ Bu bakımdan insanın gönül yönüyle güçlü olduğu açıktır.

Emanetin göklere, yere ve dağlara arz edilmesini bir faraziye ya da varsayım olarak kabul etmek de mümkündür.¹¹⁵ Yani gökler, yer ve dağlar akıllı varlıklar olsaydı ve kendilerine bu emanet teklif edilseydi, heybetlerinin büyüklüğüne ve kuvvetlerine rağmen, bunu gerçek manada yerine getirme konusundaki korkuları nedeniyle bu yükü yüklenmekten uzak dururlardı. Dolayısıyla arz etme ve kaçınma, gerçek manada değil de emanetin büyüklüğü açısından sunulmaktadır. Bu bakımdan ilgili ayette cansız varlıkların muhatap alınması durumu bulunmamaktadır.¹¹⁶

Bütün kâinatın Allah'ın eseri olduğu, O'nun yüce kudretine, hikmetine boyun eğdiği hakikati üzerinde yoğunlaşan yorumlarda gökler, yer ve dağların farklı yapıda olmalarına rağmen bütünüyle Allah'ın emrine ve takdirine boyun eğdikleri, bunun dışına çıkmadıkları üzerinde durulmaktadır. Söz konusu varlıkların kendilerine emredilene itaat edip boyun eğen, ancak ceza ve mükâfata yönelik bir tekliften geri duran yönleri vardır.¹¹⁷

Emanetin göklere, yere ve dağlara sunulması hadisesinin hakiki anlamda kabul edilmesi halinde bu varlıkların insanın görüp idrak edemediği yönlerine işaret edildiği söylenebilir. Nihayetinde konuyu değerlendiren bir insandır. Sınırlı bir algı ve kabiliyete sahiptir. Oysa Yaratıcı olan Allah bizim bilgi ve kapasitemizin çok üzerinde bu meseleyi idare etmektedir. Yaratıcı mertebesinde bu hadiselerin imkânı, bizim insani mertebede söz ettiğimiz canlı ve cansız ayrımının çok ötesindedir. İlgili ayetler insanların dikkatini meselenin bu yönüne çekmektedir. Diğer yandan emanetin sunulması mecazi bir açıdan değerlendirilirse emanet konusunun önemi ve değeri ortaya konulmuş olmaktadır. İnsanın bu ağır yük karşısındaki sorumluluğu ve bilinci vurgulanmaktadır.

¹⁰⁷ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/248.

¹⁰⁸ İbn 'Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, 7/154.

¹⁰⁹ Bursevî, *Tefsîru rûhi'l-beyân*, 7/252.

¹¹⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 11/394.

¹¹¹ Kuşeyrî, *Tefsîru'l-Kuşeyrî -Letâ'ifü'l-işârât-*, 3/46; Bursevî, *Tefsîru rûhi'l-beyân*, 7/252.

¹¹² Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, 25/238.

¹¹³ en-Nisâ 28.

¹¹⁴ Tabersî, *Mecma'u'l-beyân*, 13/142; Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, 25/236.

¹¹⁵ Şerîf er-Radî, *Telhîsü'l-beyân fi mecâzâtü'l-Kur'ân*, 149.

¹¹⁶ Tabersî, *Mecma'u'l-beyân*, 8/142.

¹¹⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/102; İbn 'Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, 7/153, 154.

2.2. Sema ve Arza Hitaben Emir İfadelerinin Kullanıldığı Ayetler Hakkında Hakiki ve Mecazi Yorumlar

Kur'an'da yere ve göğe hitaben emirlerin yer aldığı ayetler bulunmaktadır. Bunlardan ilki Hz. Nuh'un kavminin helak edilmesinin ardından yere ve göğe hitaben gelen ifadelerin yer aldığı ayettir: “(Nihayet) ‘Ey yer suyunu yut! Ve ey gök (suyunu) tut!’ denildi. Su çekildi; iş bitirildi; (gemi de) Cûdî (dağının) üzerine yerleşti. Ve: ‘O zalimler topluluğu Allah’ın rahmetinden uzak olsun.’ denildi.”¹¹⁸

Hz. Nuh insanları bir ve tek olan Allah'a kulluğa davet etmiş; fakat kavmi inat ve ısrarla bundan kaçınmış, hatta onu tebliğinden vaz geçmesi için tehdit etmişlerdi. Sonunda Allah, Nuh Peygamber'in kavminin helakini kararlaştırmıştı. Hz. Nuh'un gemi yapması emredilmiş, o ve beraberindeki iman edenler helakten kurtulmuşlardı. Kavmin helak edilmesinin ardından Allah'ın buyruğu ile her şey eski düzenine geri dönmüştü.¹¹⁹ Hz. Nuh'un kavminin helakini konu alan bir bağlamda yer alan ilgili ayette, canlı bir varlığa yönelik emrin sema ve arza yöneltildiği görülür. Tefsirlerde bu emrin hakiki ya da mecazi anlamları üzerinde durulmaktadır.

Yere ve göğe hitap eden ifadelerin canlı varlıklara yönelik bir ifade biçimiyle gelmesi nedeniyle söz konusu varlıkların bu hitap esnasında ayırt etme ve idrak gücüne sahip kılındığı söylenmektedir.¹²⁰ Buna göre tufan hadisesi bitinceye kadar gemi, suyun üzerinde akıp gitmektedir. Daha sonra Yüce Allah, gökten boşanan suyun kesilmesini, yere de suyunu yutmasını emretmektedir.¹²¹

Ayetteki emir ifadelerini mecâzî açıdan yorumlayan Zemahşerî'ye (ö. 538/1144) göre burada yer ve gök akıllı varlıklarmış gibi muhatap alınmakta, onlara emredilmektedir. Yani temsili bir anlatım söz konusudur.¹²² Esasında yağın yağmuru ve yerdeki kaynakları tutan Allah'tır. Bu ikisine hitap edilmesi, anlamadıkları halde kendilerine söz söylenmesi, onlara verilen lütfu ifade etmektedir.¹²³ Diğer yandan asıl fail Allah iken mefulün dile getirilmesi, yüceliği ve kudreti ifade etmesi bakımından etkileyici bir niteliğe sahiptir. Araplar bu sözü işitince “Bu, kadir olanın sözüdür.” demiştir.¹²⁴ Dolayısıyla Allah'ın yere ve göğe verdiği emirler yüce kudretini, egemen gücünü ortaya koymaktadır.¹²⁵ Onlar kendilerine verilen emri uygulamakta buna itaat etmekte ve

¹¹⁸ Hûd 11/44.

¹¹⁹ Nuh'un gemisinin suyun üzerindeki hareketiyle ilgili zamansal bilgiler için bk. Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 12/419-421; Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, 17/344; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 7/440, 441. Cudi dağıyla ilgili bilgiler bk. Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 12/422, 423; Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, 17/344; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 11/127; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 7/440.

¹²⁰ İlgili görüş için bk. Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 11/126.

¹²¹ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 11/126.

¹²² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/202, 203.

¹²³ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, 7/177.

¹²⁴ İbn 'Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, 4/584.

¹²⁵ Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, 17/243; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili* (İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1979), 4/2784.

emredilene hemen yerine getirmektedir.¹²⁶

Hız. Nuh'un kavminin helak edilmesiyle ilgili ayetlerde yere ve göğe hitaben gelen emirler, ilgili varlıklara canlılık atfeden önemli ifadelerdendir. Emir hitabının hakiki ve mecazi yorumlarında bu varlıkların itaatkâr tutumları, Allah'ın bu hitabıyla yüce kudretini beyan ettiği hususları öne çıkmaktadır. Özellikle emir hitabının ancak akıllı varlıklar için olabileceği, dolayısıyla burada da sözü edilen varlıkların canlı olma durumunun gündeme getirildiği üzerinde durulmaktadır. Allah'ın "Ol!" emri karşısında bütün varlıkların süratle var oldukları¹²⁷ hakikati dikkate alınır bu ve benzeri ayetlerde de Allah'ın emirleri karşısında varlıkların itaatkâr tutumlarına işaret edildiği söylenebilir. Bir kavmin helakini canlı bir üslupla ve aktif emirlerle anlatan ayetler, Allah'ın emri karşısında bütün kâinatın boyun eğdiğini beyan etmektedir.

Kâinatın yaratılmasını konu alan bir bağlam içerisinde yere ve göğe yönelik emir ifadeleri dikkat çekmektedir: "Sonra duman halinde olan göğe yöneldi, ona ve yeryüzüne: 'İsteyerek veya istemeyerek, gelin!' dedi. İkisi de 'İsteyerek geldik.' dediler."¹²⁸

Ayetteki emir ve cevap ifadelerini sözlü olarak değerlendiren, bu bakımdan söz konusu varlıkları canlılık yönleriyle ele alan yorumlara göre bu ayette hakiki manada bir cevap verme¹²⁹ yahut Allah'ın onlarda konuşma kabiliyetini yaratması ve onların da konuşması¹³⁰ kastedilmektedir. Nihayetinde onların verdikleri cevapla, akleden bir konuma getirildikleri ortaya çıkmaktadır.¹³¹ Onlardan bu şekilde bahsedilmesi, onların temyize sahip varlıklar olmaları, kendilerine söylenene cevap verebilecek yapıda olmalarıyla ilgilidir. Allah'ın buna gücü yetmektedir. Ayette ifade edilenleri hakiki manada yorumlamanın gerekli olduğunu söyleyen Müfessir Kurtubî (ö. 671/1273), ancak bu şekilde ayette ifade edilen ibretin tamamlanacağını; kudretin ortaya çıkacağını belirtmektedir.¹³² Zaten farklı ayetlerde Allah'ın derileri, elleri, ayakları konuşturduğu beyan edilmektedir. Öyleyse cehennemin, göklerin ve yerin konuşması garip değildir.¹³³

Yere ve göğe yönelik emir, Allah'ın bu varlıklarda yaratmış olduğu menfaatleri kapsamaktadır.¹³⁴ Dolayısıyla semaya yönelik olarak güneşini, ayını, yıldızlarını ortaya koyması, rüzgârlarını ve bulutlarını yürütmesi; yere hitaben de ırmaklarını, ağaçlarını ve meyvelerini ortaya çıkartması emredilmektedir.¹³⁵ İlgili ayetteki ifadelerin hakiki manada kabul edilmesi halinde hem

¹²⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/203.

¹²⁷ bk. *el-Bakara* 2/117; *el-En'âm* 73; *en-Nahl* 16/40; *Yâsîn* 36/82.

¹²⁸ *Fussilet* 41/11.

¹²⁹ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'uyûn-*, 5/173.

¹³⁰ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/397.

¹³¹ İbn 'Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, 7/468; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 12/222.

¹³² Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/397.

¹³³ İbn Kuteybe, *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân*, 1/112.

¹³⁴ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/397.

¹³⁵ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 20/391; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, 5/172; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/397; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 12/222.

söz konusu varlıklar akıl ve idrak kabiliyetine sahip varlıklar haline gelmekte hem de verilen emir, onlarda bulunan varlıklara yönelik bir sorumluluğu beraberinde getirmektedir. Bu bakımdan ilgili ayetlerde bütün kâinatın topyekûn Allah'a itaat ettiği hakikati beyan edilmektedir.

Allah'ın yere ve göğe yönelik emrinin hakiki manada olmadığı şeklindeki yorumlara göre ise ayette, Allah Teâlâ'nın yeri ve göğü bir meşakkat ve zorluk olmaksızın yarattığını haber veren darb-ı mesel vardır.¹³⁶ Mecaz ve temsil yoluyla bir emir söz konusudur.¹³⁷ Aksi halde cansız varlıklara yönelik böyle bir emir yahut hitap Allah'ın hikmetli fiilleriyle bağdaşmaz.¹³⁸

Esasında “Onlar Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar! Oysa göklerdeki ve yeryüzündekiler isteyerek veya istemeyerek hep O'na boyun eğmişlerdir ve O'na döndürüleceklerdir.”¹³⁹ ayetinde de ifade edildiği üzere bir boyun eğişin, itaatin söz konusu olduğu yorumlar öne çıkmaktadır. Buna göre ayetteki ifadelerde bir emir ve karşılığında bir itaat söz konusudur.¹⁴⁰ Dolayısıyla burada itaatin ön planda olduğu bir cevap dikkat çekicidir.¹⁴¹ Bu açıdan ayetteki emir, musahhar kılma¹⁴² ya da tekvini/yaratış yönüyle değerlendirilmektedir.¹⁴³ “Sen bunu ister istemez yapacaksın.” şeklindeki ifadeye olduğu gibi bir anlam vardır. Göğün ve yerin cevabı ise emredilen hususu isteyerek yerine getireceklerine dair bir boyun eğişi ifade etmektedir.¹⁴⁴

Yaratılış aşamalarından bahseden ayette sema ve arza yönelik emir ifadeleri, hakiki manada kabul edildiği takdirde ilgili varlıkların akıl ve idrak vasıflarına sahip kılındığı anlaşılmaktadır. Mecazi yorumlarda ise Allah'ın yüce kudreti öne çıkartılmaktadır. Buna göre insanın Allah'a karşı iradeye dayalı itaatine rağmen kâinatı oluşturan varlıklar doğal bir seyir halinde itaat içindedir. Varlıkların algılarımızı aşan yönlerine işaret eden ayetler, Allah'ın emirleri karşısında koşulsuz ve süratli boyun eğişi bize sunmaktadır.

2.3. Sema ve Arza Canlılık Atfeden Eylemlerin Yer Aldığı Ayetlerle İlgili Hakiki ve Mecazi Yorumlar

Kur'an ayetlerinde canlıların eylemleri, olaylar karşısındaki tepkileri ve durumlarıyla alakalı ifadeler yer almaktadır. Kâinatın bir parçası olan yerin ve göğün eylemleri ve tepkileri de ayetlere konu olmaktadır. Bu ifadelerde canlı bir varlık için geçerli olacak eylemlerin ya da tepkilerin dile getirildiği görülmektedir.

Firavun ve adamlarının denizde boğularak helak edilmeleri üzerine onlardan geriye

¹³⁶ Kuşeyrî, *Tefsîru'l-Kuşeyrî -Letâ'ifü'l-işârât-*, 3/145.

¹³⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/371.

¹³⁸ Şerîf er-Radî, *Telhîsü'l-beyân fi mecâzâtî'l-Kur'ân*, 172.

¹³⁹ Âl-i İmrân 3/83.

¹⁴⁰ Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, 27/107; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/397.

¹⁴¹ Mâverîdî, *en-Nüket ve'l-uyûn-*, 5/172; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/398.

¹⁴² İbn 'Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, 7/467.

¹⁴³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 13/113-115; Şerîf er-Radî, *Telhîsü'l-beyân fi mecâzâtî'l-Kur'ân*, 172, 173; Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr, *Tefsîrü't-tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: Dârü't-Tunusiyye, 1984), 24/246.

¹⁴⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/371; Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, 18/106.

kalanlardan bahsedilen bir bağlam içerisinde “Gök ve yer onların ardından ağlamadı; onlara mühlet de verilmedi.”¹⁴⁵ ifadeleri yer almaktadır. Tefsirlerde göğe ve yere atfen yer alan ağlama ifadesinin yorumu konusunda hakiki anlamda ağlamayı kabul edenler ile konunun temsili boyutu üzerinde duranlar dikkat çekmektedir.

Hakiki anlamda göğün ve yerin ağladığını kabul edenler Allah Resul’ünden nakledilen “Her müminin gökte iki kapısı vardır. Birisinden onun rızkı iner, diğerine sözleri ve amelleri yükselir. Öldüğü vakit bunlar o kimse için ağlar.”¹⁴⁶ şeklindeki rivayeti delil göstermektedir.¹⁴⁷ Konuyla ilgili rivayet dikkate alınrsa ayette kastedilen, bilinen anlamda canlı bir varlığın ağlamasıdır.¹⁴⁸ Buna göre ayette, onların salih bir amel işlememeleri sebebiyle yerin ağlamadığı; salih amellerinin semaya yükselmediği için de göğün ağlamadığı söylenmektedir.¹⁴⁹ Onların küfürleri, inkârları sebebiyle Allah’a ibadet ettikleri ne bir yer ne de amellerinin yükseldiği gök vardır.¹⁵⁰ Oysa müminin yerde ibadet ettiği mekânlar, gökte amellerinin yükseldiği yerler onun için ağlamaktadır.¹⁵¹ Bu anlamda Kurtubî, konunun hakiki manası üzerinde durmaktadır. Zaten Kur’an’da gök ve yerin tesbih ettiğini beyan eden ayetler¹⁵² bu manaya işaret etmektedir.¹⁵³ Dolayısıyla göğün ve yerin ağlamasını konu alan bu ayet, hakiki bir durumdan bahsetmektedir.

Yere ve göğe atıfla yer verilen ağlama ifadesini mecazi açıdan değerlendirenlere göre dilde böyle bir kullanım mevcuttur. Buna göre; ağlama, keder ve üzüntüyü ifade etmektedir.¹⁵⁴ Araplar, içlerinden önemli bir kimse vefat edince “Onun için gök ve yer ağladı. Onun kaybıyla güneş ve ay karardı.” derlerdi.¹⁵⁵ Yani onun ölümünün kendileri için bir musibet olduğunu kâinattaki varlıklar üzerinden ifade ederlerdi. Bu şekilde matemlerini, hüznlerini anlatırlardı. Dolayısıyla temsil yolu mübalağalı bir anlatım dilde zaten mevcuttur.¹⁵⁶ Bu bakımdan söz konusu ayette Firavun ve

¹⁴⁵ ed-Duhân 44/29.

¹⁴⁶ Tirmizî, “Tefsîr”, 35.

¹⁴⁷ el-Hâfiz Abdurrahmân b. Muhammed ibn İdrîs er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib (Mekke-Riyad: Mektebe Nizâr Mustafa el-Bâz, 1997), 10/3289; Mâverîdî, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, 5/253; Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, 27/247; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 19/120.

¹⁴⁸ Mâverîdî, *en-Nüket ve'l-'uyûn*-, 5/253.

¹⁴⁹ Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, 27/248; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 19/120; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 12/343.

¹⁵⁰ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/822; Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 21/42, 44, 45; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* 10/3289; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 12/344.

¹⁵¹ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 21/41; Mâverîdî, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, 5/252; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 19/120.

¹⁵² bk. el-İsrâ 17/44; Meryem 19/90; Fussilet 41/11.

¹⁵³ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 19/123.

¹⁵⁴ İlgili görüş için bk. Mâverîdî, *en-Nüket ve'l-'uyûn*-, 5/253; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 19/123.

¹⁵⁵ İbn Kuteybe, *Te'vilü müşkili'l-Kur'ân*, 1/167; Şerîf er-Radî, *Telhîsü'l-beyân fi mecâzâtî'l-Kur'ân*, 181; Tabersî, *Mecma'u'l-beyân*, 9/84.

¹⁵⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 13/304;

adamlarının helak edilmesinin kimseye ağır gelmediği, anlamı ortaya çıkmaktadır.¹⁵⁷ Yani Firavun ve adamlarının ölmesinin yer ve gök ehli arasında bir kıymeti yoktur, bu önemli bir hadise değildir.¹⁵⁸

Ayetlerde Firavun ve adamlarının ardından semanın ve arzın ağlamadığı vurgusu onlara yönelik bir tahkir anlamı da taşımaktadır.¹⁵⁹ Zira onlar dünya hayatında kendilerini çok büyük ve değerli kimseler olarak görmekteydi. Hâlbuki onların ölümüyle yer de gök de ağlamadı. Kendilerinin zannettiği gibi onların ardından kimse intikam almadı ve bu işin takipçisi olmadı.¹⁶⁰

Sema ve arza canlılık atfeden ayetlerde kastedilenin, orada yaşayanlar olduğu şeklindeki görüş bu ayette de karşımıza çıkmaktadır.¹⁶¹ Dolayısıyla kastedilen yerde ve gökte bulunan melekler¹⁶² ya da müminler ve meleklerdir.¹⁶³ Aynı şekilde “*Kasabaya sor!*”¹⁶⁴ ayetinde de kastedilen, kasabada yaşayanlardır. Dilde zaten var olan bir kullanım sema ve arzla ilgili ayette de yer almaktadır.¹⁶⁵

Yerin ve göğün ağlaması konusunda hakiki yorumların daha çok Allah’ın kudreti çerçevesinde anlaşıldığı görülmektedir. Allah, elbette varlıklara belli bir zaman diliminde canlılık özelliği verebilmektedir. Mecazi yorumlarda ise meselenin dilbilimsel açıdan sahip olduğu anlamlar ön plana çıkartılmaktadır. Dilde zaten var olan bir kullanımın konuyu aktif bir şekilde sunmak üzere kullanıldığı görülmektedir.

Kur’an’da yere ve göğe atıfla zikredilen bir eylem de şirk söylemlerine karşı çatlayıp yarıma şeklindeki tepkidir: “‘*Rahman çocuk edildi.*’ dediler. *Hakikaten çok çirkin bir iddia ortaya attılar.. Öyle ki bundan dolayı neredeyse gökler çatlayacak, yer ortasından yarılacak, dağlar yıkılıp çökecek! Çünkü Rahman’a çocuk yakıştırıyorlar. Hâlbuki çocuk edinmek Rahman’ın şanına yakışmaz.*”¹⁶⁶

Ayetlerde ifade edildiği üzere gerçek manada bir değişim ve çevresel bir bozulmadan bahseden yorumlara göre, ayette ifade edilenler hakiki manada kabul edilmelidir. Allah’ın yarattığı varlıklardan istedikleri gibi, rahatlıkla istifade eden insanlar, “*Rahman çocuk edildi.*” sözünü söyleyince, onların bu sözüne karşı varlıklar tepki göstermiş ve adeta onları cezalandırmıştır. Yeryüzünün ürperip ağaçların dikenler çıkardığı, bu sözün dehşetinden dolayı balıkların pullandığı, yeryüzünün kararıp kuraklaştığı ve bütün yaratıkların neredeyse yok olacakları, ifade

¹⁵⁷ Râzî, *Tefsîru’l-Fahri’r-Râzî*, 27/248; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 19/119.

¹⁵⁸ Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehlî’s-Sünne-*, 13/304.

¹⁵⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/472 İbn ‘Atiyye, *el-Muharraru’l-veciz*, 7/578 İbn Âşûr, *Tefsîrü’t-tahrîr ve’t-tenvîr*, 25/303, 304.

¹⁶⁰ Şerîf er-Radî, *Telhîsü’l-beyân fi mecâzâtî’l-Kur’ân*, 181, 182.

¹⁶¹ Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, 5/252.

¹⁶² Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 19/119.

¹⁶³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/472; Râzî, *Tefsîru’l-Fahri’r-Râzî*, 27/248.

¹⁶⁴ Yûsuf 12/82.

¹⁶⁵ İbn Kuteybe, *Te’vilü müşkili’l-Kur’ân*, 1/170.

¹⁶⁶ Meryem 19/88-92.

edilmektedir.¹⁶⁷ Bu şekilde gökler, yer ve dağlar sinirlenmekte, onları tövbeye çağırmaktadır.¹⁶⁸ Öyle ki şirk sözüne karşı tepki gösterenler sadece görünen varlıklar değildir. Melekler bu söz karşısında gazap etmekte; cehennem hayâ etmektedir.¹⁶⁹ Allah'ın vahdeti ve yüce kudreti ile kurgulanmış varlıklar, âdemoğlunun bu günahkâr sözlerini işitince yaratıcılarının büyük ve yüce olduğunu bilerek böylesi bir tepkiyi göstermektedir.¹⁷⁰

Esasında şirkin Allah'ın kesinlikle affetmediği büyük bir günah olduğu ve İslam'ın şirkle mücadele konusuna ne kadar değer verdiği malumdur. Dolayısıyla ele aldığımız ayet ekseninde tefsirlerde tevhit konusunu ön plana çıkartan bir yorum hâkimdir. Buna göre Rahman'a çocuk isnat etmeleri, büyük bir sözdür. Zira çocuğun isnat edilmesi, o varlığın hâdis olduğunu, muhtaç olduğunu ve ilahi vasıflardan uzak olduğunu gösterir. Oysa Allah bütün bunlardan münezzehtir.¹⁷¹ Bu bakımdan şirkin çirkinliği hususunda tehdit ifadeleri mübalağalı bir anlatımla gelmektedir. Anlatım, cansız varlıklar üzerindeki değişimden hareketle sürdürülmektedir.¹⁷² Neticede şirk gibi büyük bir hadise karşısında kâinatın bütün parçaları harekete geçmekte ve tepki göstermektedir.¹⁷³ Dolayısıyla şirkin kötü bir hadise olduğu vurgusu, ayette ifade edilenleri hakiki anlamda kabul edenlerin öne çıkardığı hususlar arasındadır. Konunun çevresel bir tahribata, kozmolojik bir değişime bakan yönü de dikkat çekmektedir. Buna göre Allah'ın rabliğinin delillerinden olan yeryüzündeki düzen ve ahenk, onların söyledikleri bu sözler nedeniyle fesada uğramaktadır.¹⁷⁴ Meseleyi mecazi yönden değerlendirenler de vardır. Zemahşerî'ye göre cansız varlık olmalarına rağmen göklerin parçalanması, yerin yarılması ve dağların dağılması ifadelerinin kullanılması öncelikle Allah'ın hilmiyle ilişkili olarak açıklanmalıdır. Yani Allah isteseydi bu şekilde konuşanları hemen cezalandırabilirdi. Gökleri, yeri ve dağları bu şekilde yapabilirdi. "Gerçek şu ki Allah, koyduğu düzenden sapmamaları için gökleri ve yeri tutmaktadır. Şayet sapacak olsalar artık O'ndan başka hiç kimse onları tutamaz. Şüphesiz O halîmdir, çok başıslayıcıdır."¹⁷⁵ ayetinde Allah'ın bu düzeni sağladığı beyan edilmektedir. İkinci olarak onların ağızdan çıkan sözlerin, dinin temel dayanaklarına yönelik ne büyük bir yıkıcı etkiye sahip olduğu da ortaya konulmaktadır.¹⁷⁶ Dolayısıyla burada istiareli bir kullanımdan bahsedilmektedir. Yani işin mahiyetini kavrayabilselerdi söz konusu cansız varlıklar böyle olurdu, denilmektedir.¹⁷⁷

¹⁶⁷ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 13/523.

¹⁶⁸ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 15/639.

¹⁶⁹ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 15/638; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 9/302.

¹⁷⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 9/300.

¹⁷¹ Taberî, *Mecma'u'l-beyân*, 6/347.

¹⁷² İbn Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*, 16/171.

¹⁷³ Seyyid Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'ân* (Beyrut: Dârü's-Şurûk, 2003), 16/2321.

¹⁷⁴ Tantâvî Cevherî, *el-Cevâhir fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Mısır: Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduhû, 1351h.), 10/49.

¹⁷⁵ Fâtır 35/41.

¹⁷⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/57, 58.

¹⁷⁷ İbn 'Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, 6/72, 75.

Şirk karşısında sema ve arzın tepkilerinden bahseden ayetle ilgili gerek hakiki gerekse mecazi yorumlarda şirkin büyük bir hadise olduğu vurgusu üzerinde durulmaktadır. Hakiki yorumlar, fiziki bir değişimi ve tepkiyi ifade ederken mecazi yorumlar, şirkin çirkinliği ve varsayılan bir durumu söz konusu etmektedir.

Kıyamet gününün dehşetini anlatan ayetlerde yerin haberlerini anlattığı beyan edilmektedir: “O gün yer, bütün haberlerini Rabbi'nin ona vahyettiği şekilde anlatır.”¹⁷⁸ İlgili ayette yeryüzü, haberleri anlatan bir konumda zikredilmektedir.

Kıyamet günü yerin haberlerini anlatması hususunda Allah Resülü'nden aktarılan rivayete göre “Yeryüzü, erkek yahut kadının kendi üzerinde yapmış olduğu amellere şahitlik eder ve ‘Filan gün filan kişi şunu yaptı’, şeklinde bunları haber verir.”¹⁷⁹

Ehl-i Sünnet nazarında bu hadisenin imkânsız olmadığı üzerinde duran Fahreddin er-Râzî, hayatiyet için bir bünyenin şart olmadığını ve bu bakımdan yeryüzünün sertlik, kuruluk ve şekil özelliklerine rağmen Allah'ın onda hem hayat hem de konuşma kabiliyetini yaratmasının mümkün olduğunu söylemektedir.¹⁸⁰ Dolayısıyla ayetteki haber verme ifadesi, hakiki manada kabul edilmektedir. Yeryüzünün konuşması, Allah'ın onu konuşan bir canlıya dönüştüreceği; konuşmayı onda halk edeceği şeklinde yorumlanmaktadır.¹⁸¹

Yerin haberlerini anlatması hususunu, yeryüzünün ağırlıklarını dışarı çıkarmak suretiyle haberlerini bildirmesi şeklinde yorumlayanlar da mevcuttur. Buna göre; kıyamet günü gerçekleşecek bir sarsıntıyla gizli olan her şey gün yüzüne çıkacaktır.¹⁸² Böylece sanki yeryüzü bütün yapıları anlatmış olacaktır. Ayrıca kıyamet gününün dehşetiyle yerle bir olan yeryüzü artık dünyanın kalmadığını, ahiretin geldiğini haber verecektir.¹⁸³

Müfessir Tabatabâî (ö. 1981), ayetle ilgili hakiki ve mecazi yorumları bir arada değerlendirmektedir. Arzın haberlerini bildirmesini lisanla ya da hal diliyle mümkün görmektedir. Ona göre bunlardan birinin olduğuna dair kesin bir delil bulunmamaktadır.¹⁸⁴ Öyleyse birini seçmek suretiyle diğerini reddetmek, ayetin muhtemel manalarına sınır koymak anlamına gelecek ki bu da ayetin anlam yelpazesini daraltmak demek olur. Esasında Tabatabâî, bu yorumunda önemli bir hususu da vurgulamaktadır. Kur'an'ın mucizevi yönü itibarıyla taşıdığı manaların bize vereceği önemli mesajlar bulunmaktadır. Bu bakımdan meselenin hakiki-mecazi şeklindeki tartışmalara

¹⁷⁸ el-Zilzâl 99/4-5.

¹⁷⁹ Tirmizî, “Tefsîr”, 87; ayrıca bk. Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 24/561; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 10/3455; Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, 32/59, 60; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 22/418; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 14/428.

¹⁸⁰ Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, 32/59. Râzî, yedi göğün ve yerin Allah'ı tesbih ettiği ile ilgili ayette (el-İsrâ 17/44) ise cansız varlıklara hayatiyet atfeden böylesi ifadelerin hakiki manada kabul edilmesinin doğru olmadığına işaret etmektedir. bk. Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, 20/219.

¹⁸¹ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-'uyûn-*, 6/320; Tabersî, *Mecma'u'l-beyân*, 10/322; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 22/419.

¹⁸² Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 24/560; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 22/418, 419.

¹⁸³ Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, 32/59.

¹⁸⁴ Muhammed Hüseyin et-Tabatabâî, *el-Mizân fi tefsîri'l-Kur'ân* (Beirut: Müessesetü'l-A'lemî, 1997), 20/393.

yönelmeden daha geniş bir anlam ağı içinde yorumlanması mümkündür.

2.4. Sema ve Arzın Tesbihinden Bahsedilen Ayetler Hakkında Hakiki ve Mecazi Yorumlar

Kur'an ayetleri yerde ve gökte bulunanların Allah'ı tesbih ettiğini beyan etmektedir. Ayetlerde yer alan ifadeler, akıl ve idrak sahibi olan varlıklarla bu özellikten yoksun bütün varlıkların Allah'ı tesbih ettiğini ortaya koymaktadır.¹⁸⁵ Diğer yandan bu genel tesbih içinde kuşların tesbihine özellikle yer veren,¹⁸⁶ göklerde ve yeryüzünde bulunanlarla birlikte güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanların birçoğunun Allah'a secde ettiğini beyan eden,¹⁸⁷ Allah korkusuyla çatlayıp bağrından su fışkıran taşları haber veren¹⁸⁸ ayetler, yeryüzünün ve gökyüzünün sakinlerinin Allah'ı tesbihini, secdesini, itaatini beyan etmektedir.

Ayetlerin beyan ettiği genel tesbihin dışında bizzat yer ve gök ifadelerine atıfla tesbihin yer aldığı da görülmektedir. “Yedi gök, yer ve bunlarda bulunanlar O’nu tesbih eder; O’nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Fakat siz onların tesbihini anlayamazsınız. O halîmdir, bağışlayıcıdır.”¹⁸⁹

Allah'ı tenzih etmek,¹⁹⁰ Allah'ı her türlü eksiklikten uzak tutmak¹⁹¹ anlamına gelen tesbih, Allah'a ibadet konusunda hızla ilerlemek;¹⁹² imkân ve hudus gibi eksikliklerden Yüce Allah'ı uzaklaştırmak, demektir.¹⁹³

Ayette tesbih eden varlıkların canlılar ya da canlılarla birlikte cansız varlıklar olduğu belirtilmektedir. Bu durumda tesbihleri lisan ile olabilir. Yahut tesbih ile kastedilen bütün varlıkların Allah'ın yaratıcılığına ve yüce kudretine işaret etmeleridir.¹⁹⁴ Dolayısıyla tesbih ifadesini diliyle zikretme, hâliyle Yaratıcısını işaret etme ya da her ikisini birlikte yerine getirme anlamında kabul etmek mümkündür.¹⁹⁵ Göklerde ve yerde bulunan melekler, iman eden insanlar ve cinler Allah'ı tesbih ederken Allah'a iftira atan müşrikler de üzerlerinde bulunan Allah'ın nimetini sergileyerek hâl ile tesbihte bulunmaktadır.¹⁹⁶

Tesbih ifadesinin sahip olduğu geniş anlam yelpazesi ayetle ilgili hakiki ya da mecazi yorumları kolaylaştırmaktadır. İlgili ayetteki yedi gök ve yerin tesbihinin hakiki manada yorumlanması halinde söz konusu varlıkların insanların işitemeyeceği ve kavrayamayacağı bir şekilde Allah'ı zikrettiği manası ortaya çıkmaktadır. Buna göre ayetteki “tesbihlerinin

¹⁸⁵ İlgili ayetler için bk. er-Ra'd 13/15; en-Nahl 16/49; el-İsrâ 17/44; el-Hac 22/18; en-Nûr 24/41; el-Hadîd 57/1; el-Haşr 59/1; es-Saf 61/1.

¹⁸⁶ bk. Sâd 38/18, 19; en-Nûr 24/41.

¹⁸⁷ bk. el-Hac 22/18.

¹⁸⁸ el-Bakara 2/74.

¹⁸⁹ el-İsrâ 17/44.

¹⁹⁰ Halîl b. Ahmed, “sbh”, 2/208, 209; Ezherî, “sbh”, 4/338; Cevherî, “sbh”, 1/372.

¹⁹¹ Ezherî, “sbh”, 4/338; İbn Fâris, “sbh”, 3/125.

¹⁹² Râgıb el-İsfahânî, “sbh”, 392.

¹⁹³ Cürçânî, *Kitâbu't-Ta'rîfât*, 56.

¹⁹⁴ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 3/244.

¹⁹⁵ Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, 20/219.

¹⁹⁶ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 14/604.

anlaşılmaması” ifadesi de bu tesbihin hakiki manada olduğunu göstermektedir. Zira kastedilen, bu varlıkların Allah’ın yaratıcılığını ve yüce kudretini göstermeleri şeklinde olsaydı insanlar gördükleri âlemden hareketle bu tesbihi dolaylı olarak idrak etmiş olurlardı. Oysaki ayet, bu tesbihin anlaşılmadığını beyan etmektedir. Bu bakımdan tesbihin doğrudan ve dolaylı olarak insanın idrakini aşan bir yapıda olması gerekmektedir.¹⁹⁷

Diğer yandan canlı ya da cansız varlıkların tamamı, Allah’ın vahdetine, yüceliğine işaret etmektedir.¹⁹⁸ Yüce Allah bu varlıkların içine, yaratılışına kendisinin tesbihini ve tenzihini yerleştirmiştir.¹⁹⁹ Bütün varlıklar, Allah’ın koyduğu yüce nizama boyun eğip O’nun emriyle hareket etmekte;²⁰⁰ her bir parçasıyla Yaratıcı’larının vahdetini ve yüce kudretini göstermektedir.²⁰¹ Dolayısıyla ayette göklere ve yere atıfla mecazi yönden bir tesbihe işaret edilmektedir. Kâfirlerin bu deliller karşısında adeta kör ve sağır kesilmeleri sebebiyle ayette “onların tesbihlerinin anlaşılmayacağı” beyan edilmektedir.²⁰² Diğer yandan bu “anlaşılmama” hususunu kâfirlerle sınırlandırmamak da mümkündür. Varlıkların sahip olduğu farklı özellikler Yüce Allah’a işaret etmekte; O’nun yaratıcılığını itiraf etmektedir. Fakat bu duruma yaratılanlar hakkında derin düşünen tefekkür ehli, kalp gözü açık kimseler vakıf olabilir. Bu açıdan varlıkların tesbihi meselesinin irfânî, keşfi manası üzerinde de durulduğu görülmektedir.²⁰³

Göklerin ve yerin tesbihinin mecazi açıdan değerlendirilmesi, Allah’ın Hayy ismi ve koyduğu ilahi yasa çerçevesinde de anlamlı kabul edilmektedir. Zira hakiki manadaki tesbihin gerçekleşebilmesi için akıl ve idrak zorunludur. Eğer cansız varlıklar için böyle bir varsayımdan söz edersek Allah’ın yasalarının dengesinin olmadığı vehmi ortaya çıkar ki bunun ortadan kaldırılması için ayetteki tesbihin mecazi açıdan yorumlanması gerekmektedir. Bu bakımdan ayette zikredilen varlıkların hâl ile tesbihte buldukları belirtilmektedir.²⁰⁴

Kur’an ayetlerinin Müslümanlara sunduğu tabiat tasavvurunda önemli mesajlar yer almaktadır. Tabiatın da yer ve gökle birlikte Allah’a kul olduğunun belirtilmesi ile kâinata bir anlam yüklenmekte ve insanın bu kulluğun bilincinde olması istenmektedir. Tesbih ifadesiyle anlam kazanan kulluk gerek hakiki mana gerekse mecazi manasıyla Allah’ın yaratıcılığını ve yüce kudretini beyan etmektedir. Ancak ilgili ayetleri kâinatın Allah’a mutlak itaati, belli bir düzen ve ahenk içinde hareketlerini devam ettirmeleri çerçevesinde yorumlamak mümkündür. Bu bakımdan kâinatı

¹⁹⁷ İbn ‘Atiyye, *el-Muharraru’l-vecîz*, 5/486; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 13/89.

¹⁹⁸ Tabersî, *Mecma’u’l-beyân fi Tefsîri’l-Kur’ân*, 6/193; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 13/89; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 9/15.

¹⁹⁹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sünne*, 8/282, 283; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/522.

²⁰⁰ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 2/533.

²⁰¹ Kuşeyrî, *Tefsîru’l-Kuşeyrî -Letâ’ifü’l-işârât-*, 2/190.

²⁰² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/522, 523; Bursevî, *Tefsîru rûhi’l-beyân*, 5/162, 163.

²⁰³ Ebû Abdîrrahmân Muhammed b. el-Hüseyn b. Mûsâ es-Sülemî, *Hakâiku’t-Tefsîr -Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîz-*, thk. Seyyid İmrân (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2001), 1/390.

²⁰⁴ Râzî, *Tefsîru’l-Fahri’-Râzî*, 20/219, 220.

oluşturan iki önemli varlığın, yerin ve göğün tesbihine dikkat çeken ayetler, insanın bu külli kulluğa uyum sağlaması yönünden değerlendirilebilir.

Sonuç

Kur'an ayetleri, nazil olduğu toplumun ve dönemin düşünce sistemini derinden etkilemektedir. Bu açıdan ayetler insanın, kâinatla ilgili düşüncelerinde de yönlendirici ve düzenleyici bir etkiye sahiptir. Dolayısıyla insanların kâinat hakkındaki tasavvuru İslam'la birlikte yeniden şekillenmektedir. İslam, bu noktada kâinatın gerçek değerini ortaya koymaktadır.

Kâinata dikkat çeken ilahi buyruklar, kâinatın işleyişinin ve işlevinin önemine işaret etmektedir.²⁰⁵ Kur'an ayetlerinde kâinatın varlığı, Allah'ın birliği konusunda delil olarak zikredilmektedir.²⁰⁶ Kâinatı oluşturan unsurların Allah'ın kudretine boyun eğmeleri de buna delil olarak gösterilmektedir.²⁰⁷

Kâinatı oluşturan farklı varlık gruplarına Kur'an'da işaret edilmektedir.²⁰⁸ Bu varlıklar bazen insanın idrakinin ötesindeki özellikleriyle öne çıkmaktadır. Ayetlerde konuşan bir kuş ve karıncadan söz edilmektedir.²⁰⁹ Allah'ın emrine karşı cevap veren semadan ve arzdan bahsedilmektedir.²¹⁰ Söz konusu ifadeler tabiattaki varlıkları insanın göremediği ve idrak edemediği yönleriyle muhataplarına sunmaktadır. Var olan her şeye farklı bir açıdan bakmasını öğreten ilahi buyruklar, bu kâinatın görünenden çok daha derin manalara sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca insanın çevresine karşı duyarlılığını artırmasını sağlarken insanın sınırlı yapısına da işaret etmektedir.

Ayetlerde sema ve arz, insanın idrak edemediği yönleriyle dikkat çekilen varlıklar arasında yer almaktadır. Sema ve arz, Allah'ın yüce kudretine boyun eğip O'na itaat ederken²¹¹ Allah hakkındaki iddialara da tepkiler verebilmektedir. Öyle ki Allah'a ortak koşanlara karşı hiddetlenmekte,²¹² Allah'a isyan edenlerin helakinden dolayı üzüntü duymamaktadır.²¹³ Heybetli yapılarına, gösterişli hareketlerine rağmen Allah'ın kendilerine sorumluluk yüklemesinden kaçınmakta;²¹⁴ öte yandan "isteyerek geldikleri"²¹⁵ vurgusuyla mutlak anlamda boyun eğdiklerini ifade etmektedirler.

²⁰⁵ Âl-i İmrân 3/190, 191; er-Ra'd 13/1, 2; Yûnus 10/1-3; Yûsuf 12/102-105; Tâhâ 20/1-6.

²⁰⁶ el-Bakara 2/117; Âl-i İmrân 3/27, 59; el-En'âm 6/73; en-Nahl 16/40; Meryem 19/35; Yâsîn 36/82; el-Mü'min 40/68.

²⁰⁷ bk. en-Nahl 16/49; el-İsrâ 17/44; el-Hadîd 57/1; en-Nûr 24/41; el-Hac 22/18.

²⁰⁸ Ayetlerden bazıları için bk. Hayvanlarla ilgili en-Nahl 16/68; el-Ankebût 29/41; en-Neml 27/18, 20; el-Bakara 2/26; bitkilerle ilgili Tâhâ 20/53; Yâsîn 36/36; gök cisimleriyle ilgili Yâsîn 36/38, 39, 40; et-Târık 86/3.

²⁰⁹ en-Neml 27/18, 22-26.

²¹⁰ Fussilet 41/11.

²¹¹ bk. el-İsrâ 17/44.

²¹² bk. Meryem 18/90.

²¹³ ed-Duhân 44/29.

²¹⁴ el-Ahzâb 33/72.

²¹⁵ Fussilet 41/11.

Sema ve arz için ayetlerde kullanılan üslup, ilgili varlıklara canlılık atfeden bir söylemle zikredilmektedir. Sözü edilen ifadeler, kimi müfessirler tarafından hakiki anlamda kabul edilirken kimi müfessirler meseleyi mecazi yönden değerlendirmektedir. Allah'ın yüce kudretine ve gücüne atıfla her şeyin mümkün olduğunu savunan düşünceye göre, sema ve arzın canlı bir varlık haline getirilmesi ve ayetlerde ifade edilenlerin hakikaten yaşanması mümkündür. Konuyu mecazi, temsili yönüyle açıklayanlar ise varlığın taşıdığı temel özelliklere atıfla hakikaten gerçekleşen bir durumdan söz edilmediğinden bahsetmektedir. Onlara göre; burada meselenin insan zihnine yerleştirilmesi, müşahhas hale getirilmesi için temsili bir anlatımdan, mecazi bir açıklamadan söz etmek gerekir.

Tefsir çalışmalarında hakikat-mecaz konusunun itikadi bir alt yapıya sahip olduğu, bu bakımdan farklı yorumlarda kudret ve hikmet hususunda deliller öne sürüldüğü görülmektedir. Sema ve arza canlılık atfeden ayetler, tefsir külliyatının ilk dönem eserlerinin büyük kısmında kimi zaman hakiki kimi zaman da mecazi yönüyle açıklanmaktadır. Dolayısıyla hakikat ve mecaz şeklinde belirgin bir ayrıma gidilmediği görülmektedir. Diğer yandan özellikle Zemahşerî'nin ve Tabersî'nin (ö. 548/1154) tefsirlerinde ayetlerin mecazi yönü öne çıkmaktadır.

Kur'an'ın i'câz özelliklerinden biri de ayetlerin geniş anlam yelpazesine sahip olmasıdır. Kimi zaman ayetleri biricik ve tek manada kabul etmek mümkün değildir. Böyle bir durumda ayetlerin taşıdığı muhtemel manaların hepsini, biri diğerine öncelenmeksizin kabul etmek gerekir. Bu nedenle çalışmada sema ve arza canlılık atfeden ayetlerin hakiki ve mecazi yorumlarının ayetlerin anlam yelpazesi içinde değerli olduğuna dikkat çekilmektedir. Diğer yandan Allah'ın kâinata hâkim kıldığı bir ilkeler manzumesi bulunmaktadır. Buna göre her varlık, yaratılışı gereği belli birtakım özelliklere ve işleve sahiptir. Hikmet sahibi olan Allah, kâinattaki düzenli işleyişi ve sistemi varlığının ve vahdetinin delilleri arasında göstermektedir. Eğer cansız varlıkların hakiki anlamda canlı kılınması söz konusu olursa, insan idraki ölçüsünde kâinatın işlevi ve var olan düzeninin bozulması vehmi gündeme gelebilir. Elbette Allah'ın yüce kudreti dikkate alındığında bir Yaratıcı olarak varlıkları bu şekilde konumlandırması mümkündür. Ancak meseleyi Allah'ın hikmeti bağlamında değerlendirdiğimizde sema ve arza canlılık atfeden ayetlerin temsili ve mecazi yönü öne çıkmaktadır. Özellikle insanın içinde bulunduğu kâinatın iki önemli unsuru olan sema ve arzın Allah'a boyun eğdiği, O'nun belirlediği ilkelere itaat ettiği gerçeği dikkate alındığında mecazi yorumlar önem kazanmaktadır.

Kaynakça

- Akay, Ali. "Ebû Ubeyde'nin Mecâzu'l-Kur'ân'ı ve Mecâzî Yorumları". *İslâmî İlimler Dergisi* 8/1 (2013), 183-206.
- Akdemir, Hikmet. "Kur'an-ı Kerim'de Mecazın Varlığı Problemi". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* IV (1998), 59-90.
- Arpa, Abdulmuttalip. "Kur'ân'da Mecâz Tartışmaları ve İbn Teymiyye (728/1327)'nin Mesele'ye Yaklaşımı". *Akademik Araştırmalar Dergisi* 44 (2010), 181-202.

- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*. 12 Cilt. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.
- Bursevî, İsmâil Hakkı. *Tefsîru rûhi'l-beyân*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.
- Cevherî, İsmâil b. Hammâd. *es-Sihâh tâcu'l-lüğa ve sıhahu'l-Arabiyye*. thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 1984.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali. *Kitâbu't-Ta'rîfât*. thk. Adil Enver Hadr. Beyrut-Lübnan: Dâru Ma'rife, 2007.
- Çağıl, Necdet. *Din Dili ve Mecaz -Kur'an-ı Kerim ve Kitab-ı Mukaddes Açısından Karşılaştırmalı Bir İnceleme*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2008.
- Çağıl, Necdet. "Kur'an Işığında Çevre Gerçeği ve Çevre Bilinci". *EKEV Akademi Dergisi* 12/36 (2008), 15-42.
- Demir, Şehmuz. "Çevre Sorunu ve Kur'an'ın Çevreye Yaklaşımı". *Diyanet İlmî Dergi* 44/4 (Ekim-Kasım-Aralık 2008), 75-88
- Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ et-Teymî. *Mecâzü'l-Kur'ân*. nşr. Muhammed Fuâd Sezgin. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1954.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbu'l-luğa*. thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn. 15 Cilt. Mısır: el-Müessetü'l-Mısriyyetü'l-Âmmetü li't-Te'lîf ve'l-Enbâ' ve'n-Neşr, ts.
- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdudî. *el-Kâmûsu'l-muhît*. thk. Muhammed Naîm el-Arkasûsî. Beyrut: Müessetü'r-Risâle, 2005.
- Güngör, Mevlüt. "Kur'ân ve Kâinat Kitabı". *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 16 (2006), 107-124.
- Halîl b. Ahmed. *Kitâbu'l-'Ayn*. thk. 'Abdulhamîd Hindâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- Izutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Allah ve İnsan*. çev. Süleyman Ateş. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1975.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir. *Tefsîrü't-tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: Dâru't-Tunusiyye, 1984.
- İbn 'Atiyye, Ebû Muhammed Abdu'l-Hak b. Ğâlib. *el-Muharraru'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*. thk. er-Rahâle el-Fârûk, Abdullah b. İbrahim el-Efsârî, es-Seyyid Abdulâli es-Seyyid İbrahim, Muhammed eş-Şâfi es-Sâdik el-Anânî. 8 Cilt. Katar: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 2007.
- İbn Ebî Hâtim, el-Hâfiz Abdurrahmân b. Muhammed ibn İdrîs er-Râzî. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*. thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib. 10 Cilt. Mekke-Riyad: Mektebe Nizâr Mustafa el-Bâz, 1997.
- İbn Fâris, Ebû'l-Huseyn Ahmed. *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*. thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn. 6 Cilt. b.y.: Dâru'l-Fikr, ts.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*. thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed, Muhammed es-Seyyid Reşâd, Muhammed Fazlu'l-Acmâî, Alî Ahmed Abdülbâkî, Hasen Abbâs Kutub. 15 Cilt. Kahire: Mektebetü Evlâdi's-Şeyh li't-Türâs, 2000.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim. *Te'vilü Müşkili'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Sakar. 2 Cilt. Kahire: Dâru't-Türâs, 1973.
- İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Tâkiyüddîn Ahmed. *Mecmûu fetâvâ*. nşr. Abdurrahmân b. Muhammed b.

- Kâsım ve oğlu Muhammed. 37 Cilt. Medine: Vezâretü'ş-Şüûni'l-İslâmiyye ve'l-Evkâfi ve'd-Da'veti ve'l-İrşâd, 2004.
- Karslı, İbrahim Hilmi. "Çevre Sorunu ve Kur'an'ın Doğal Çevre Öğretisi". *Diyanet İlmî Dergi* 48/1 (2012), 93-120.
- Kazvînî, Celâlüddîn Muhammed b. Abdurrahmân b. Ömer b. Ahmed b. Muhammed el-Hatîb. *el-İzâh fi ulûmi'l-belâğatü'l-me'ânî ve'l-beyânî ve'l-bedî'*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Kırkız, Mustafa. "Hakikat ve Mecaz Bağlamında Kur'an'da 'Engellilik' İfade Eden Sözcüklerin Linguistik Analizi". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (2007), 103-117.
- Kulan, Naci. "Kur'an Işığında İnsan-Çevre İlişkisinin Ruh Sağlığı Açısından Önemi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9 (2000), 361-376.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekir. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r- Risâle, 2006.
- Kuşeyrî, Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. *Tefsîru'l-Kuşeyrî -Letâ'ifü'l-işârât-*. nşr. Abdüllatîf Hasen Abdurrahmân. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Te'vilâtü Ehli's-Sünne -Tefsîru'l-Mâtürîdî-*. thk. Mecdî Baslûm. 14 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *el-Nüket ve'l-uyûn -Tefsîru'l-Mâverdî-*. nşr. Seyyîd b. Abdülmaksûd b. Abdürrahîm. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfe, ts.
- Mukâtil b. Süleymân. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullâh Mahmûd Şehâte. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü't-Târîhi'l-'Arabî, 2002.
- Özdemir, İbrahim. "Kur'an ve Çevre". *İslâmî İlimler Dergisi* 1/2 (2006), 161-183.
- Râgıb el-İsfahânî. *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'an*. thk. Safvân Adnân Dâvûdî. Dimeşk-Beyrut: Dâru'l-Kâ'a, 2009.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer. *Nihâyetü'l-İcâz fi dirâyeti'l-i'câz*. thk. Narullâh Hacımüftüoğlu. Beyrut: Dâru Sâdır, 2004.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer. *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.
- Sülemî, Ebû Abdurrahmân Muhammed b. el-Hüseyn b. Mûsâ. *Hakâiku't-Tefsîr -Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'Azîz-*. 2 Cilt. thk. Seyyid İmrân. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hûdayrî. *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'an*. 2 Cilt. Kahire: Matbaatü Hicâzî, ts.
- Şerîf er-Radî, Ebü'l-Hasen Muhammed b. el-Hüseyn b. Mûsâ b Muhammed. *Telhîsü'l-beyân fi mecâzâtü'l-Kur'an*. nşr. Muhammed Mişkât. Tahran: y.y., 1369-1372.
- Şinkîti, Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr. *Men'u cevâzi'l-mecâz fi'l-münzeli't-te'abbüdi vel-i'câz*. b.y.: y.y., ts.
- Tabatabâi, Muhammed Hüseyin. *el-Mîzân fi tefsîri'l-Kur'an*. 22 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî, 1997.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Tefsîru't-Taberî*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Kahire: Dâru Hicr, 2001.

- Tabersî, Emînü'l-İslâm Ebî Alî el-Fadl b. el-Hasen. *Mecma'u'l-beyân fî Tefsîril'-Kur'ân*. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-'Ulûm, 2005.
- Tantâvî Cevherî. *el-Cevâhir fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm*. 25 Cilt. Mısır: Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduhû, 1351h.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dîni Kur'an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1979.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Muhammed b. Ömer b. Ahmed. *Esâsü'l-belâga*. thk. Muhammed Bâsil Uyûnüssûd. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Muhammed b. Ömer b. Ahmed. *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vîl*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvid. 6 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-'Ubeykân, 1998.
- Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Abdullah. *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 2006.

Hakiki ve Mecazi Yorumlar Bağlamında Sema ve Arza Canlılık Atfedilen Ayetler

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Betül Oruç

Extended Summary

The Qur'an deals with the relationship of the human who is the addressee to his Creator, with other people and the universe he lives in. The verses reveal the responsibility and mission of human in this relationships network. The human takes his place among the created ones together with the special and precious mission that Almighty Allah imposes on him.

While the verses deal with the position of human in the universe, they also point to other creatures together with the human. Divine inspiration mentions about those said creatures in line with a determined purpose and goal. Those creatures are dealt with the context of Allah's monotheism, creativity and supreme power. Therefore, the Qur'an evaluates the issues which are included in subject to its basic messages and transferring its message to the human who is its addressee.

Many creatures composing the universe can be the subject of verses of Qur'an. All creatures, beings surrounding us are handled in the verses, from ants to camels, from rocks to stars, from the sun to the moon, from the earth to the sky. Some features that we notice and can see are mentioned in the verses about these creatures and sometimes the issues that we do not realize and beyond our comprehension are pointed out.

It is seen that the creatures surrounding us and that are believed to be non-living according to human but they are mentioned with their vitality features in the verses. Like, the speech of the ant and the bird is mentioned in the Qur'an, also rolling stones due to fear of Allah and the shattered mountains are mentioned in the Qur'an. Especially the verses that attribute vitality to the sky and the earth, which are two important assets of the universe, are attracting attention. The subject of our study is the verses about glorification, submission and crying of sky and earth which were presented the trust, which were ordered.

The adventure of interpretation of the verses that mention the creatures, which are included in non-living things category according to human but that are referred to their living aspects points to an important issue in the history of Islamic thought. Accepting the issues stated in the verses in their original and true sense is far from the human perception of truth and reality. In this regard, interpretations handling the concern verses in a figurative sense (metaphorical) come to the fore. On the other hand, there are also those who evaluate the verses in real terms, based on the claim that there should be no expression other than the truth in Allah's address and that the verses point to the truth. Both tendencies are valuable because they offer us the richness of meaning in the concern verses. However, one of these interpretations can be preferred if the contexts of the verses, language rules and messages highlighted by the Qur'an in terms of content are taken into account.

It is stated in the Qur'an that the sky and the earth are presented the trust, but they refrain from accepting this trust. According to those who accept the verse in its true sense, Almighty Allah transformed the relevant creatures into living beings during the presentation of this trust. When

supreme power of Allah is considered, such a situation is possible. However, when the rules which Allah has ruled over the universe and the orderly and harmonious functioning of the creatures are considered, the comments that the animation of non-living things is not meant in the verse come to the fore. On the other hand, the metaphorical comments drawing attention to the importance of the issue of trust discussed in the verse, evaluate the statements in terms of representation. It is stated that the trust imposed on human beings expresses a special mission and value and that people will find value in the presence of Allah if they fulfill the responsibility of the trust properly in this frame. It is possible to highlight the metaphorical interpretations when the claims mentioned in the real and metaphorical comments are considered.

Almighty Allah makes orders referring the sky and the earth in some verses. The things that the earth and sky should do during the destruction of people of Prophet Noah are mentioned with the expression of command. On the other hand, the phrase to the earth and the sky “come ye together willingly and unwillingly” is directed in the verses about the creation of the universe. The meaning of accessing the sky and earth to the ability of intelligence and comprehension is emphasized in the literal interpretations. On the other hand, it is emphasized that the sky and earth unconditionally agree and obey to the divine laws determined by Allah in metaphorical comments.

It is seen that some actions attributed to living things are mentioned only exclusively for the sky and the earth in the verses. In the verses mentioning the destruction of the Pharaoh and his men through drowning in water, it is stated that the sky and the earth did not cry in that situation. It is stated that the sky and the earth will crack and collapse in the face of these words of those who believed polytheism by attributing having children to Allah. It is stated that the earth would tell the events in the verses dealing with the Day of Judgment. The issues mentioned in the verses in question are important. On the one hand, shirk, polytheism which Allah absolutely forbids, on the other hand, the destruction of Pharaoh and his men, the enemy of Allah's religion and believers, and the terrible events on the Day of Judgment. During the realization of all abovementioned cases, people are reminded of the fact that the enormous beings in the universe also agrees, obey to the decrees and events determined by Allah. In this regard, it is noteworthy that these beings are mentioned with their living actions, because of emphasizing the importance of the subject.

Almighty Allah declares that everything in the earth and in the sky glorifies Allah. However, the glorification of birds, earth and sky is mentioned exclusively. It is seen that the glorification in the aforementioned verses comes to the fore in the commentaries in the mean of accepting Allah's creativity and supreme power, obeying to Allah. From this point of view, it is clear that the whole universe obeys the divine rules determined by Allah and continues its actions in a certain order and harmony.

If the subjects, expressions used and the style followed in the verses that attribute vitality to heaven and earth are considered, it is seen that Allah's creativity, supreme power and oneness come to the fore. The verses including the two magnificent beings of the universe, the sky and the earth, which are beyond human comprehension, point to the limitation of the human perception world. The real and metaphorical interpretations in the tafsirs present us the wide range of meanings of the Qur'anic verses.

Keywords: Commentary, Qur'an, Earth, Sky, Metaphor.